

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

у країнах Центральної Європи

наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть

Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

УДК 327(477)“19/20”
ББК 66.4(4УКР)63/64
П 50

Рецензенти:

Брусиловська Ольга – доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Мельничук Ігор – доктор політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Упорядкування – Лендъел Мирослава.

У навчальному посібнику проаналізовано передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи, трансформацію системи владних інститутів у регіоні, еволюцію партійних та електоральних систем, політичну культуру та участь громадян, регіональний, місцевий та етнополітичні виміри політичного процесу, зовнішню політику центральноєвропейських країн упродовж кінця 1980-2010-х років. Завершується видання підсумуванням результатів політичних трансформацій в Україні на фоні центральноєвропейського досвіду, що полегшить студентам, читачам загалом зробити висновки про гомогенні та гетерогенні тенденції у розвитку сусідніх суспільств.

© Ужгородський національний університет, 2016
© Упорядкування, М. Лендъел, 2016
© Поліграфцентр “Ліра”, 2016

ISBN 978-617-596-221-3

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень 5

Вступ

(Мирослава Лендъел, Єва Кіш, Антоніна Стряпко)..... 9

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження постсоціалістичних трансформацій

(Юрій Остапець, Валентин Буркало, Євгеній Гайданка, Наталія Марадик) 17

Розділ 2. Передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи

(Наталія Марадик, Євгеній Гайданка, Єва Кіш, Микола Палінчак, Антоніна Стряпко)..... 45

Розділ 3. Трансформація системи владних інститутів у регіоні

(Анатолій Ключкович, Чаба Бігарі, Євгеній Гайданка, Наталія Марадик, Іван Стряпко) 77

Розділ 4. Еволюція партійних та електоральних систем у центральноєвропейських країнах

(Юрій Остапець, Євгеній Гайданка, Анатолій Ключкович, Наталія Марадик, Марина Сорока)..... 111

Розділ 5. Політична культура та участь громадян постсоціалістичних країн

(Ольга Сурніна-Далекорей, Оршоа Йоов, Єва Кіш, Мирослава Лендъел, Наталія Марадик) 173

Розділ 6. Регіональний вимір політичного процесу в країнах Центральної Європи <i>(Маріан Токар, Ілона Палне Ковач, Іван Стряпко)</i>	215
Розділ 6. Місцева демократія у країнах Центральної Європи <i>(Мирослава Лендвель, Василь Беликанич, Жужанна Долинай)</i>	235
Розділ 8. Етнополітичні процеси в країнах Центральної Європи <i>(Михайло Зан, Надія Кічера, Єва Кіш, Павло Леньо, Ганна Мелеганич)</i>	287
Розділ 9. Зовнішньополітичні пріоритети центральноєвропейських країн упродовж кінця 1980 – 2010-х років <i>(Єва Кіш, Наталія Буглай, Ганна Гайтанжи, Крістіна Іллар, Тімеа Кулчар, Мар'яна Лізанець, Світлана Мітряєва)</i>	347
Розділ 10. Інтеграція країн регіону до Європейського Союзу <i>(Віталій Савка)</i>	375
Висновки Результати політичних трансформацій в Україні на фоні центральноєвропейських тенденцій <i>(Мирослава Лендвель, Євгеній Гайданка, Валентин Буркало, Михайло Зан, Єва Кіш, Анатолій Ключкович, Наталія Марадик, Юрій Остапець, Ольга Сурніна-Далекорей, Маріан Токар)</i>	403

РОЗДІЛ 7

Місцева демократія у країнах Центральної Європи

*Мирослава Лендбел,
Василь Беликанич, Жужанна Долинай*

Визнання ймовірності існування відмінностей між політичними нормами, принаймні неформальними, і типами поведінки у різних громадах однієї й тієї ж країни стало передумовою для формування окремої теоретичної основи для аналізу *місцевої (локальної) політики*, тобто процесу, що розгортається навколо інститутів публічної влади на найнижчому територіальному рівні.

Одним із першим почав досліджувати політичні інститути та процеси на місцевому рівні А. де Токвіль, який вказав на органічність функціонування демократичних форм на локальному рівні невеликих спільнот, вказавши, що саме у громадах народ найбільш безпосередньо реалізовує владу. Тоді ж, у ХІХ ст., Дж.С. Міль стверджував, що рівень місцевої політики можна використовувати для потреб громадянської освіти. Саме тут існує багато можливостей для активізації участі, оскільки місцеві проблеми не є складними для розуміння жителями, а політики є більш доступними для впливу.

Для дослідників виникає спокуса проаналізувати локальний політичний процес виключно через призму функціонування інституту місцевого самоврядування, формування та діяльність якого є визначеними у праві певної держави, однак такий підхід усуває з поля зору процеси, які безпосередньо не визначаються діяльністю «у і навколо ратуші». Враховуючи цей виклик, у другій половині 1970-х рр. у за-

хідній політології виокремився певний сегмент, а саме – **локальні політичні студії** (англ.: *Local Political Studies*), який дистанціювався від вивчення виключно правових засад самоврядування.

Одним із прибічників цього теоретико-методологічного підходу можна вважати Р. Даля, який, розвиваючи положення теорії поліархії, протиставив національну та локальну політику, наголошуючи, що на рівні громад існують більш широкі можливості для контролю за діями еліти (лідерів) і для політичної участі громадян. Упродовж останньої чверті ХХ ст., незважаючи на те, що у більшості досліджень сфера політики розглядається як така, що функціонує відповідно до єдиних закономірностей, принаймні в одному національному просторі, а отже, до її аналізу можна застосовувати спільні для різних територіальних рівнів теоретико-методологічні підходи, багато інших вчених звернули увагу на специфіку місцевої політики, у порівнянні з «великою».

Прибічники локальних студій наголошують, що сутність політико-владних рішень, що приймаються місцевими структурами, визначається насамперед у процесі здійснення політики в межах громади і лише опосередковано залежить від системи самоврядування. Притім прихильники цього напряму не поділяють положення теорії вільних громад, згідно з якою політика у їх середовищі концентрується навколо місцевих проблем і тому є відокремленою від національного процесу. Громада розглядається як автономна одиниця, але така, що діє в рамках єдиної політичної системи.

Локальні дослідження використовують як одне з центральних поняття «**спільнота**» (англ.: *community*), визначень якого нараховується близько сотні. Одне з найбільш популярних пояснень ще наприкінці ХІХ століття запропонував Ф. Тьоніс, протиставивши спільноту і суспільство як різні форми соціальної самоорганізації. Спільноти є пов'язаними з територією, на якій проживають невеликі колективи людей, пов'язані між собою родинними та сусідськими стосунками, а отже, вони є притаманними сільській місцевості, невеликим містам. Суспільство засноване на поняттях «товар і вартість», «гроші та ринок», «капітал і робоча сила» і є формою організації міського життя, держави загалом.

Таким чином, *місцеву політику* можна визначити як таку, процеси якої відбуваються на обмеженому просторі, у середовищі інститутів, що мають автономію від держави, є пов'язаною з соціальною спільнотою, з якою ідентифікують себе громадяни, що створює можливість для зростання демократичної участі.

Місцева політика є відносинами між політичними акторами, які можуть бути водночас сусідами за місцем проживання у громаді, тому взаємодія між ними не абстрактна, як на вищих географічних рівнях, а має вигляд стосунків між членами спільних соціальних мереж. Також на противагу політичним процесам загальнонаціонального виміру, де участь громадян є обмеженою, зокрема через недостатність інформації, на місцевому рівні жителі легше отримують дані про порядок денний, а отже, мають можливість залучатися до прийняття рішень.

Визначення *міського (місцевого, локального) режиму* було вперше запропоновано у 1989 р. К. Стоуном, який розумів його як неформальні рамки, на основі яких публічні органи влади та приватні структури співробітничать із метою прийняття політичних рішень. Кожен режим характеризує певний порядок денний, який відображає коаліційний характер влади та ресурси її суб'єктів. Він є не лише електоральною коаліцією, а передбачає більш широкий спектр взаємодії, без субординації і на основі неформальних зв'язків.

Поняття політико-управлінських режимів наприкінці ХХ століття було переосмислене в руслі *концепції врядування*, зокрема так званого *«належного (доброго)»*, яке означає поліцентричне та неієрархічне регулювання суспільних процесів із залученням не лише приватного, а й громадського секторів. На цій основі підхід К. Стоуна був трансформований у ширшу концепцію *місцевого врядування* (англ.: *local governance*), яка брала до уваги і режими, в яких не відіграє важливу роль бізнес, що є притаманним малим громадам. Міське врядування є гнучкою схемою прийняття публічних рішень на основі взаємодії широкої мережі акторів, частина з яких знаходяться поза структурами урядів.

Місцевий режим визначається як стала констеляція акторів, інститутів, ресурсів і стратегій на локальному рівні, який зумовлює ха-

рактик реалізації влади та політико-економічного управління, заснованого на місцевому політичному курсі, і який може бути притаманним будь-якій територіальній одиниці за умови існування принаймні мінімальної автономії від вищих органів влади. На характеристики місцевого режиму впливають об'єктивні параметри громади: географічне розташування, кількість жителів, природні, демографічні ресурси, соціально-економічні характеристики. Вчені наголошують на можливості функціонування у постсоціалістичних суспільствах не лише демократичних, а й авторитарних, гібридних варіантів місцевих режимів як часткових проявів авторитаризму у національному масштабі, а також на амбівалентних зв'язках між цими явищами.

На основі синтезу ідей класиків вивчення місцевої політики, а також пізніших розробок у сфері локальних досліджень, зокрема концепцій міських режимів та врядування наприкінці ХХ століття, було започатковано теоретичний аналіз явища *місцевої (локальної) демократії*. Місцевий рівень розглядався як простір, де органічно можуть розроблятися та впроваджуватися демократичні взірці інститутів і поведінки, оскільки саме тут можлива безпосередня участь громадян при одночасному обранні ними локальних лідерів. Британські вчені визначили місцеву демократію як систему розпорядження владою, в рамках якої громадяни мають можливість та спроможність контролювати діяльність органів місцевого самоврядування і безпосередньо брати участь у прийнятті рішень. Цей підхід заснований на ідеї, що місцеві представницькі органи влади не репрезентують інтересів усього населення громад, а управлінські структури є неефективними і непідконтрольними жителям. Якщо громадяни будуть мати можливість впливати на формування локальної політики, то уся система розпорядження владою буде більш ефективною та демократичною. Аргументи, які наводяться політологами з метою популяризації цього явища, є такими: інститути місцевої демократії можуть забезпечити дифузю влади, тобто запобігти авторитаризму, стимулювати участь громадян, легітимізувати режим у масштабах всього соціуму.

У рамках презентації першого глобального звіту про стан децентралізації та місцевої демократії відомий французький науковець Ж. Марку наголошує, що ці явища поряд із самоврядуванням

складають три основні виміри політики на локальному рівні: поняття децентралізації характеризує відносини між різними територіальними рівнями влади у суспільстві, самоврядування – статус місцевих органів влади, місцева демократія – спосіб реалізації влади на локальному рівні.

Водночас центральноєвропейські вчені Г. Шовш і В. Зентаї запропонували підхід, згідно з яким місцева демократія – це тип самоврядування, яке є автономним, ефективним, відкритим та представницьким, що функціонує у середовищі громадянського суспільства та гарантованих для громадян політичних прав. Тобто визначені Ж. Марку локальні виміри не тільки пов'язані в рамках цієї дефініції, а й доповнені.

Зауважимо, що Рада Європи просуває на континенті концепцію місцевої демократії на політико-юридичному рівні, зокрема посередництвом міжнародних стандартів, розглядаючи її як підвалину загальнонаціональних демократичних режимів. Із теоретичної точки зору, міжнародні документи РЄ, зокрема Європейська хартія місцевого самоврядування та Додатковий протокол про право участі у справах місцевого органу влади, передбачають, що на локальному рівні можливо і необхідно забезпечити такі політико-інституційні характеристики:

1) близьке до громадянина управління, яке забезпечує його інтереси;

2) автономію органів влади від держави та їх спроможність здійснювати управління;

3) інструменти представницької демократії, зокрема вільне, пряме, рівне обрання місцевих рад, право участі громадян як виборців або кандидатів у виборах членів ради;

4) інструменти учасницької демократії, насамперед збори громадян, референдуми, консультаційні процеси, звернення, а також заходи із залучення жителів на рівні, найближчому до них, у разі великих територіальних громад.

На основі узагальнення цих дефініцій, положень концепції місцевих політичних режимів та авторського бачення сутності явища, запропонуємо визначення *місцевої демократії* як режиму розподілення владою у територіальних громадах, характерними озна-

ками якого є автономія інститутів місцевого самоврядування від інших центрів публічної влади, застосування форм представницької і безпосередньої демократії, конкуренція місцевих політичних еліт та лідерів, участь громадян у політиці, зумовлена демократичними політико-культурними орієнтаціями.

На основі аналізу практичного досвіду функціонування місцевої демократії у країнах світу можна, крім універсальних характеристик демократичного режиму, виділити специфічні локальні ознаки, зокрема:

1) приналежності до спільноти, що сприяє активізації участі жителів;

2) деліберативності, позаяк для демократичного процесу необхідним є налагодження діалогу між різними групами інтересу;

3) політичної освіти, з метою подолання прірви між елітою та громадянами у знаннях про політику, що сприятиме їх участі;

4) забезпечення місцевим урядом, дії якого контролюються громадянами, доброго врядування та добробуту.

Важливою особливістю соціально-політичних перетворень у Центральній Європі, що розпочалися наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр., була одночасність соціально-політичних змін на різних рівнях суспільства, включаючи трансформації у місцевих територіальних громадах. Мінімальною передумовою для становлення та функціонування локальної демократії як політичного режиму є інституційно-правові засади як такі, що визначають рамки функціонування місцевих органів влади, їх повноваження, форми безпосередньої участі громадян.

У період соціалізму місцеве самоврядування у країнах регіону існувало лише з формально-юридичної точки зору, оскільки система влади була:

1) недемократичною (ради формувалися за допомогою номінації кандидатів, а вибори виконували функцію демонстрації лояльності);

2) централізованою (проблеми громади вирішувалися на вищих рівнях влади, структурами правлячих партій; місцеві ресурси були складовою частиною державних);

3) амальгмованою з системою державного управління (самоврядування захищало державні інтереси).

Правова інституціоналізація самоврядування – у формі конституційного оформлення та прийняття базового законодавства – як мінімальної передумови для створення режиму локальної демократії, була здійснена у всіх центральноєвропейських країнах у першій половині 1990-х років. Конституції нових центральноєвропейських демократій здебільшого утверджували принцип невтручання держави у функціонування самоврядування і передбачали таку можливість лише у випадках, передбачених законом. Загалом, зміст норм, які визначають середовище функціонування локальної демократії у регіоні Центральної Європи, має ряд спільних характеристик, зокрема:

1) конституційне та законодавче забезпечення організаційної автономії місцевого самоврядування;

2) інституційне запровадження на місцевому рівні колективних представницьких органів самоврядування, посади голови виконавчої влади (мера) – у більшості країн;

3) закріплення у праві переліку форм безпосередньої демократії, зокрема місцевого референдуму;

4) інкорпорація у зміст базового законодавства про місцеве самоврядування стандартів, розроблених Радою Європи.

Республіка Польща

На кінець 1980-х років у Польщі склалися унікальні передумови для реформ у сфері публічного управління, а саме – існування експертної спільноти, яка запропонувала розроблену програму територіальної реструктуризації влади, що стала предметом обговорення вже у 1989 р. під час «круглого столу» опозиції з правлячою ПОРП. Основними принципами формування нового типу публічної влади на місцевому рівні було визначено уникнення державного втручання у діяльність базових одиниць самоврядування, а також усунення комуністичної номенклатури з посад за допомогою інструменту демократичних виборів.

Упродовж першої половини 1990 р., окрім внесення змін до Конституції, було схвалено законодавчий пакет, який інституціона-

лізував гміни як одиниці самоврядування, автономні від держави. Йдеться насамперед про Закон про територіальне самоврядування від 8 березня 1990 р., яким гміни визначалися як об'єднання громадян, котрі проживають на певній території. Супутні закони передбачали систему виборів місцевих органів влади, поняття муніципальної власності, бюджету гмін.

Нова Конституція Республіки Польщі, схвалена 2 квітня 1997 р., стала найважливішою правовою гарантією місцевої демократії як така, що визнала принципи субсидіарності, децентралізації як засадничі для побудови системи публічного управління. Відповідно до основного законодавчого акта, жителі населених пунктів складають *гміни* як територіальні спільноти, а самоврядування може виконувати ті завдання, які не закріплені за іншими структурами влади.

Основним політико-управлінським органом гміни є *рада* (пол.: *rada*) – представницький орган. До повноважень рад можуть належати компетенції, які не належать до повноважень виконавчих органів, зокрема схвалення стратегій/програм розвитку, бюджету, розпорядження майном. До 2002 р. іншою легітимною структурою самоврядування був мер (у сільських громадах і малих містах – *війт* (пол.: *wójt*), середніх містах – *бурмістр* (пол.: *burmistrz*), великих містах – *президент* (пол.: *prezydent*)), який поряд із секретарем, скарбником, іншими посадовими особами утворюють президію як виконавчий орган. Після запровадження у 2002 році прямих виборів мер представляє одноосібний виконавчий орган, призначаючи і зміщуючи заступників, кількість яких, залежно від числа жителів, може складати 1 – 4 особи.

Для ефективного виконання публічних завдань гміни можуть створювати допоміжні одиниці управління – *солецтва* (у сільських гмінах), *селища* (у гмінах змішаного міського і сільського характеру), *райони* (у містах). Потреба у функціонуванні цих ланок пояснюється великим розміром гмін: у середньому сільська спільнота нараховує 7 – 8 тис. осіб і складається з 10 – 11 населених пунктів.

Закон про вибори рад гмін був прийнятий у пакеті з іншими нормативними актами, які визначали засади функціонування місцевого самоврядування, вже 8 березня 1990 р. За задумом законодавців, це мало гарантувати, що нова система управління буде впроваджува-

тися оновленою елітою, а отже, втілення ідеології децентралізації, розробленої національною контрелітою і експертною спільнотою, не буде блокуватися на рівні громад. У законі була врахована ідея розрізнення принципів формування місцевих рад відповідно до показника кількості населення у громадах. Так, у гмінах, де проживало не більше 40 тис. осіб, була запроваджена мажоритарна система відносної більшості, тому електоральна конкуренція розгорталася між персоніфікованими кандидатами, які змагалися в одномандатних округах. Для більших громад була запропонована пропорційна система, в якій підрахунок голосів здійснювався за методом Сен-Лаге.

Детальна технологія організації, проведення та підведення підсумків перегонів до представницьких органів самоврядування була визначена у 1998 р., тобто у контексті формування нового адміністративно-територіального устрою країни, коли Сейм Польщі схвалив Положення про вибори до рад гмін, рад повітів та сеймиків воєводств. Відповідно до цього документа мажоритарна система відносної більшості збереглася лише у гмінах, де кількість населення не перевищувала 20 тис. осіб, і застосовувалася у формі голосування у багатомандатному окрузі за кандидатів, включених до відкритих списків. На посади місцевих представників обираються кандидати, яких підтримало найбільше громадян.

У більших громадах був запроваджений принцип пропорційного представництва з преференційним голосуванням у багатомандатних виборчих округах. Громадянин може проголосувати на підтримку одного кандидата з одного списку, і цей голос водночас вважається голосом на підтримку всього списку. Суб'єктами електоральної кампанії до органів самоврядування були визначені виборчі комітети, які можуть формуватися партіями та їх коаліціями, асоціаціями чи іншими громадськими організаціям, окремими виборцями.

У 1990 – 2002 рр. функції виконавчого органу ради виконувала колегіальна президія, очолювана мером, який теж обирався місцевими депутатами. На практиці це спричинило нестабільність складу президії, залежність процесу обіймання посади мера від формування більшості у раді, яка мала право змістити мера з посади. Така ситуація стала передумовою для прийняття у червні 2002 р.

Закону про безпосереднє обрання вїта, бурмістра та президента міста, норми якого стали чинними уже під час місцевих виборів, що відбулися восени. Відповідно до зазначеного правового акта, цей одноосібний виконавчий орган обирається шляхом прямих виборів на чотири роки, одночасно з виборами місцевих рад. Посаду очільника гміни має посідати той з кандидатів, який набрав більше половини відданих голосів, що на практиці часто передбачає проведення другого туру голосування. Право на висунення кандидатів на посаду мера отримали партії та їх коаліції, громадсько-політичні об'єднання, власне виборці, використовуючи механізм комітетів. Усунути особу, яка займає посаду мера, можна лише шляхом проведення місцевого референдуму.

Інституціоналізація нормативних форм здійснення безпосередньої демократії у Польщі розпочалася одночасно із реалізацією інших демократичних реформ. Сучасні засади здійснення місцевих референдумів були сформульовані вже згаданим Законом про територіальне самоврядування від 8 березня 1990 р. Відповідно до нього, Польща стала одним із небагатьох суспільств у центральноєвропейському регіоні, де громадяни можуть безпосередньо впливати на базу місцевих податків, і цей інструмент може бути використаним для відкликання представників, що пояснюється прихильністю її еліт до децентралізаційної ідеології, підготовленістю цієї реформи.

Вже у жовтні 1991 р. було прийнято профільний закон про місцевий референдум, який запропонував детальну процедуру цього акта волевиявлення. Також цим нормативним документом було визначено можливість ініціювання референдумів з ініціативи представницького органу, а також осередком політичної партії чи організацією громадянського суспільства.

Право на участь у референдумі гарантується і Конституцією РП, яка також передбачає можливість подання петицій, пропозицій та скарг до органів влади, тобто форми опосередкованої політичної участі. Нормативне поле Польщі дозволяє проведення громадських слухань, на яких жителі та неурядові організації можуть оприлюднити свою позицію з питань локального значення, вносити пропозиції щодо діяльності органів самоврядування. Рішення органів гмін

повинні бути оприлюднені у письмовій формі у громадських місцях, а також у ЗМІ.

У 2000 р. був схвалений новий закон про місцевий референдум, що був оцінений як один із найбільш ліберальних у Європі. Цей правовий акт був прийнятий з огляду на потребу територіального поширення форм безпосередньої демократії на повітовий та регіональний рівні. У ньому були продубльовані вже існуючі норми про потребу збору підписів 10% жителів громади для ініціювання референдуму, а його результат визначався імперативним за умови участі більше 30% жителів, що є найменшим відсотком, необхідним для визнання результативності волевиявлення, у регіоні Центральної Європи. Схвалений документ дозволяє використовувати цей інструмент прямої демократії для відкликання не лише місцевих депутатів, але й вїтїв, старост, президентів міст. Подібний референдум може бути ініційований також президією ради – у разі незатвердження її звіту представницьким органом.

Основним джерелом формування місцевих політичних еліт у постсоціалістичній Польщі, як і в інших країнах регіону, стали вибори до органів самоврядування. Перші демократичні вибори відбулися у травні 1990 р. і здійснили справжній переворот у середовищі локальних еліт: близько 53,1% місць у радах зайняли представники Громадських комітетів «Солідарності», навколо яких об'єднувалися претенденти, які були членами цієї профспілки або ж ніколи не займалися політикою, тобто особи, котрі не мали досвіду управлінської діяльності у період соціалізму (у великих містах цей показник був навіть вищим). Ще 24,7% мандатів обійняли висуванці місцевих виборчих комітетів, які об'єднували позапартійних. Саме до характеристики заміни еліти у Польщі найкраще підходить концепт «місцевих революцій», тобто класичної елітарної заміни. У середовищі мерів зміна була теж радикальною: менше 20% очільників громад мали досвід виконання управлінських функцій, а у 46 великих польських містах з населенням понад 100 тис. осіб – всі обрані керівники були новачками.

Зауважимо, що зменшення виборчої активності поляків під час місцевої кампанії 1994 р. (1990 р. – 42,3%, 1994 р. – 33,8% явки)

мало наслідком те, що у багатьох малих гмінах, де діяв принцип формування одномандатних округів, вирішальне значення для перемоги кандидата мала підтримка родичів, сусідів. Водночас, беручи до уваги, що розмір громад був значно більшим ніж у сусідніх країнах, фактор соціальних мереж відіграв не таку значну роль, як у ЧР і СР. За результатами цих перегонів рівень оновлення депутатів у громадах Польщі залишився достатньо високим, і знайшло фактографічне підтвердження припущення про те, що рівень циркуляції еліт зростає пропорційно до збільшення кількості громадян у спільнотах: так, у 1990 р. у містах з чисельністю населення понад 40 тис. осіб з обраних мерів 100% були «новачками», а у менших громадах – 84%, у 1994 р. – відповідно 45 і 42%.

На місцевих виборах 1998 р. позапартійні кандидати, коаліції, локальні партії вибороли 68,3% усіх мандатів, ВАС – 13,6%, СДЛ – 10,8%. У сільських гмінах приблизно 70% місцевих представників почали виконували свої функції вдруге або втретє, тобто рівень оновлення склав не більше третини депутатського корпусу. Така репродукція локальних еліт та лідерів пояснювалася нестачею бажаних конкурувати на локальних перегонах, а також авторитетом очільників, обраних під час попередніх електоральних змагань. У великих громадах ротація складу рад була вищою.

У 2002 р. четверті – з початку демократизації – вибори до місцевих органів влади були проведені за новими правилами: мери усіх громад обиралися безпосередньо населенням. Окрім того, мажоритарний принцип організації виборів місцевих рад був збережений лише в гмінах, чисельність населення в яких не перевищувала 20 тис. осіб. У цих громадах беззаперечно домінували позапартійні кандидати – саме такими була більшість обраних представників (68,5%) і мерів (73%). Це демонструє, що на відміну від рівня воєводств і повітів, політичні партії не відіграють важливої ролі у польській місцевій політиці, хіба що у великих містах. Серед партій найбільшого успіху здобули представники коаліції СДЛС – 14,2%, ПСЛ – 10,7%.

За результатами виборів 2006 р. частка безпартійних депутатів залишалася надзвичайно високою і навіть зросла на декілька відсотків – до 71,9%. Представники ПСЛ набрали 9,7%, ПіС – 7,7%,

ГП – 4,5%, СДЛ/СДПП/СП – 3,4%, «Самооборони РП» – 2,17%, Ліги польських родин – 0,5%. У мерських перегонах найбільш успішними виявилися висуванці місцевих виборчих комітетів – 81,9% посад. Має на підставі висновок, зроблений на основі аналізу результатів виборів 2006 р. у 6 польських повітах, про те, що основними акторами місцевої політики стали «позапартійні виборчі списки», які формувалися за принципом інкубентства і приваблювали орієнтацією на вирішення щоденних проблем.

Під час виборів місцевих рад, що відбулися у листопаді 2010 р., були підтверджені тенденції, що проявилися раніше: 71,1% усіх посад у радах гмін отримали позапартійні висуванці, які домінували у переважній більшості громад, окрім середніх та великих міст, де посади були розділені між «важковаговиками» ГП, ПіС, СДЛ. У малих містечках і частині сільських гмін електоральний успіх здобула ПСЛ.

Вищевказані електоральні тенденції багато в чому пояснюються роллю партій у місцевій політиці. У початковий період постсоціалістичних трансформацій у Польщі на локальному рівні сформувався політичний вакуум, оскільки партії, які діяли на національному рівні, ще не сформували свої територіальні структури, а громадські комітети «Солідарності», які виникли напередодні місцевих виборів 1990 р., незабаром перестали функціонувати. Відзначимо, що політичні сили, які почали утворюватися на основі розколу профспілки, тривалий час не приділяли уваги питанню місцевого самоврядування у своїх програмах та діяльності.

Водночас певна ідентифікація громадян і представників локальної еліти з програмовими засадами партій, поляризація політичного поля, здебільшого у великих громадах, сприяла поступовому зростанню частки партійців серед депутатів та мерів. Так, якщо у 1991 р. відсоток членів партій серед депутатів становив усього 8%, то у 1997 р. – 27%, 2000 – 2001 рр. – 46%, а у 2003 р. сягнув 34,9%. Зменшення відсотка партійних мерів на початку 2010-х рр. пояснюється запровадженням принципу прямих виборів.

Локальні електоральні кампанії 1994 р. уперше можна охарактеризувати як приховані партійні перегони. Зокрема, партизація вибо-

рів була помітною у великих містах, де у фокус електоральної конкуренції, яка здебільшого розгорнулася між коаліцією СДЛ і ПСП, потрапили питання національного, а не локального значення. ПСП домінувала у сільських гмінах. Водночас, у малих громадах кандидати у місцеві депутати, орієнтуючись на переважно негативне ставлення громадян до партій, приховували свої політичні вподобання, обираючи роль «нашого хлопця», що не належить до «них» – тобто політичної еліти. Навіть у великих громадах, де діяла пропорційна система обрання цих органів влади, формувалися місцеві виборчі комітети, в назвах та програмах яких не містилося жодної ідентифікації з партіями, хоча ці організаційні утворення були афілійованими із загальнонаціональними силами.

На місцевих виборах 1998 р. уже були виразно представлені загальнонаціональні політичні партії. Більшість місць у місцевих радах були розділеними між СДЛ (10,8% у всепольському масштабі) та правими партіями, об'єднаними у ВАС (13,6%). У великих громадах найбільше місць вибороли саме політичні партії; у сільських гмінах переважали незалежні кандидати. Всього у Польщі такими політиками – представниками місцевих коаліцій, позапарламентських партій було отримано 68,3%.

У 2002 р. четверті з початку постсоціалістичного періоду вибори до місцевих рад відбулися за новими правилами. Відсоток мандатів, отриманих незалежними, склав 68,5%, тобто залишився на такому рівні як чотири роки перед тим. Лише декілька партій отримали сумарне національне представництво у радах більше ніж 3%: СДЛ – 14,2%, ПСП – 10,7%, «Самооборона РП» – 3,3%. Це продемонструвало, що партії не набули вирішальної ролі у місцевій політиці, крім великих міст. За результатами виборів, що мали місце у 2006 р., частка безпартійних представників залишалася надзвичайно високою і навіть зросла на декілька відсотків – до 71,9%. Представники ПСП набрали 9,7%, ПіС – 7,7%, ГП – 4,5 %, СДЛ/СДПП – 3,4%, «Самооборони» – 2,17%.

Під час локальних виборів польські партії можуть формувати коаліції з іншими силами, і практика демонструє поширення двох варіантів дій місцевих осередків: самостійний добір союзників, програмові

засади яких суттєво не відрізняються від власних, або ж наслідування взірців створення національних коаліцій. У багатьох випадках застосування першого підходу має наслідком формування коаліцій, складених із сил, які є в опозиції на вищих територіальних рівнях політичного процесу. Водночас найбільш розвинуті за кількістю членів місцеві осередки мають партії-спадкоємиці ПОРП, що пояснюється досвідом організаційної роботи, а також тим, що нові партії розбудували свою структуру насамперед у містах. Єдиним утворенням, яке мало осередки у майже всіх сільських гмінах, була ПСП, що пояснюється її програмовою орієнтацією саме на ці території.

Членство чи підтримку дій партій можна вважати лише однією із форм політичної участі. У Польщі впродовж 1990-х рр. інтенсивність проявів політичної активності поступово знижувалася, принаймні у формально-кількісному вимірі. Якщо у 1990 р. членами політичних партій були 1,6% громадян, то у 1996 р. – лише 0,8%. Цей показник не змінився і у наступному десятилітті. Однак таку тенденцію можна вважати закономірною, беручи до уваги розпад ПОРП, а отже, радикальне зменшення кількості партійців. Після зміни еліт та інституціоналізації нового режиму зникли передумови для мобілізації громадян, що не стимулювало їх брати участь у діяльності партій.

Як результат дії цих факторів, упродовж першого постсоціалістичного десятиліття сформувався таке явище політичного життя Польщі, як один із найнижчих у Європі показників електоральної участі на всіх рівнях політичної системи. Низький рівень відвідування громадянами виборчих дільниць був зафіксований і на місцевому рівні. У 1990 р. явка становила 42,3%, у 1994 р. – знизилася до 33,8%. У 1998 р. показник участі зріс до 46,2%, а у 2002 р. під час виборів місцевих представницьких органів і вперше безпосереднього обрання мерів сягнув 44,2%. Про стабілізацію частки громадян, яка вирішила впливати на процес обрання місцевої владної еліти, свідчать дані виборів 2006 р., коли на дільниці прийшли 45,9% виборців, однак у 2010 р. цей показник зріс до рекордних для постсоціалістичного періоду рівня 47,3%, що пояснюється тодішньою політизацією польського суспільства, у зв'язку з загибеллю президента Л. Качинського.

Подібно до тенденцій в інших країнах регіону, у Польщі явка на місцеві вибори традиційно є нижчою, ніж під час обрання національного законодавчого органу, тим більше – президента. Найменша різниця у рівнях участі була зафіксована у 1990 – 1991 рр. – близько 1%, найбільша – у 1993 – 1994 рр. – 18,3%.

Також, як демонструють узагальнені статистичні дані про участь громадян у місцевих виборах, їх відповіді на запитання соціологів, рівень активності є вищим у малих громадах. Так, у 1994 р. у місцевих виборах брали участь 50% виборців гмін із чисельністю населення до 2 тис. осіб, 43% – до 4 тис. осіб, 39% – до 10 тис. осіб, 35% – до 50 тис. осіб і лише 26 – 27% громадян територіальних спільнот з чисельністю населення у межах 100 – 500 тис. осіб. Під час виборів 1998 р. рівень участі зріс у громадах усіх типів, однак співвідношення між активністю у громадах різного типу залишилося сталим.

Подібно до інших постсоціалістичних країн, ще однією класичною формою безпосередньої демократії, що була запроваджена у Польщі і мала високий потенціал впливу на усталення локальної демократії, був місцевий референдум. Перші прецеденти їх проведення мали місце на початку 1992 р. Громадяни ініціювали опитування насамперед із метою розпуску місцевих рад чи відкликання мерів. Водночас із 23 референдумів, які були ініційовані у 1992 р., жоден не був визнаний дійсним через низьку явку виборців, яка мала сягати не менше 30%. Всього у період 1992 – 2005 рр. у Польщі було проведено 438 референдумів щодо дострокового відкликання складу рад, а з 2002 р. – також і мерів. Це було найбільш популярним питанням, для вирішення якого використовувався цей інструмент безпосередньої демократії (90% випадків).

Польща була єдиною країною серед соціалістичних суспільств Європи, де до основних причин падіння «старого» режиму належали тривалі та численні суспільні рухи, що опосередковано означало розвиток упродовж останнього соціалістичного десятиліття політичної культури активістського типу, яка не розвинулася у більшості країн Центральної Європи.

Упродовж 1990-х рр. частка прихильників демократії поступово зростала – від 52% у 1992 р. до 70% у 2000 р., однак протягом останнього десятиліття значення цього показника зменшилося до 62% у

2006 р. Оскільки з 1993 р. рівень підтримки демократії не був меншим за 60%, можна стверджувати, що основні орієнтації громадян у сфері владних відносин мали демократичне забарвлення, оскільки цей вибір поділяло дві третини населення.

Однак уже в оцінці демократії проявилися відмінності у ціннісних уподобаннях жителів сільських (малих) та міських (середніх та великих) громад. Серед містян було більше прибічників демократичного режиму (47% супроти 31% у селах), водночас жителі малих громад переважно не належали до прихильників авторитарних методів управління – їх навіть було менше, ніж у містах (18% проти 23%) – і здебільшого заявляли про відсутність значимості для їх повсякденного життя типу уряду та режиму розпорядження владою. Це підтверджує припущення про те, що у малих громадах домінуючим став так званий «неполітичний» тип локальної політики, тобто сконцентрований навколо проблем громади.

На початку 1990-х рр. для політичної культури поляків стало притаманним переконання щодо демократичності та ефективності місцевого самоврядування. Однак вже наприкінці першого постсоціалістичного десятиліття громадяни за критерієм сприйняття локальної влади розділилися на дві великі групи. Перші, умовно кажучи, дотримувалися моделі громади, відповідно до якої демократично обрані депутати є представниками інтересів усієї спільноти. Прибічниками такого підходу були в основному представники сільських спільнот, які мали можливість щоденно спілкуватися із своїми лідерами, яких сприймали як земляків. Другу модель, яку поділяла інша частина громадян, можна назвати політизованою, і її дотримувалися здебільшого в містах. Відповідно до неї, депутати сприймалися як політики, які насамперед представляють інтереси партій. Можна виділити дві основні причини такої пасивності поляків: відсутність віри більшості населення у важливість інституту місцевих виборів через переконання, що зміна складу ради не впливає на ефективність функціонування самоврядування. Окрім того, ця частина громадян вважала, що повноваження місцевої влади є обмеженими.

Упродовж 2000-х рр. рівень довіри громадян до інституту самоврядування зростав: якщо у 2006 р. значення цього показника сягало

56%, то вже у 2008 р. – 78%. Значення цієї змінної залежить від типу громади: якщо частка довіри у сільських громадах і у містах з населенням меншим аніж 20 тис. осіб становила 60%, то у містах з населенням понад 100 тис. осіб не перевищувала 50%. Окрім того, жителі малих громад надавали більшої ваги виборам як інституту демократії, ніж жителі великих. Таким чином, у малих громадах жителі надавали більшої соціально-політичної ваги інститутам місцевої демократії.

Таким чином, у Польщі відродження місцевого самоврядування порівняно з іншими центральноєвропейськими державами, відбувалося у найбільш радикальний і швидкий спосіб, що пояснювалося підготовленістю реформ.

Угорщина

Угорщина (Угорська Республіка – до 2012 року), подібно до інших центральноєвропейських держав, у 1990 році прийняла Закони «Про місцеве самоврядування» і «Про місцеві вибори», які стали основними інструментами для реформи, більше того, «відродження» місцевого самоврядування. Ці перетворення здійснювалися на основі таких принципів:

- 1) реформування публічного управління;
- 2) запровадження принципу субсидіарності щодо всіх рівнів адміністрування;
- 3) децентралізації влади;
- 4) створення локальних політичних інститутів.

Відповідно до угоди, укладеної між УДФ і СВД після парламентських виборів 1990 року, базовий закон про самоврядування був віднесений до так званих законів «двох третин», тобто для його ухвалення необхідно було набрати дві третини голосів голосуючих депутатів. І саме цей законодавчий акт після лібералізації політичного режиму був першим прийнятий шляхом досягнення консенсусу між представниками шести партій.

У законі були враховані угорські демократичні самоврядні традиції та принципи Європейської хартії місцевого самоврядування: громади отримували всі права, які надали можливість сформувати демократичні взірці політичного процесу на локальному рівні, автономно вирішувати місцеві справи на рівні громад.

У постсоціалістичний період зміст базового законодавства змінювався двічі: у 1994 та 2004 роках. На даний час правовою основою є нормативний акт, прийнятий у 2011 році, а також положення нової Конституції Угорщини, яка набула чинності з 1 січня 2012 року. Згідно зі статтею 31: «в Угорщині місцеве самоврядування встановлюється для управління громадськими справами і здійснення публічної влади на місцевому рівні».

Органи місцевого самоврядування, таким чином, мають повноваження щодо:

- 1) прийняття розпоряджень та інших нормативних актів;
- 2) визначення адміністративних структур та порядку їх функціонування;
- 3) володіння та розпорядження майном;
- 4) формування бюджету та його виконання;
- 5) ведення підприємницької діяльності;
- 6) встановлення видів і розмірів місцевого податку;
- 7) розробки власної символіки, місцевих нагород та відзнак;
- 8) подання запитів до інших органів влади;
- 9) об'єднання з іншими громадами (органами місцевого самоврядування) для представлення спільних інтересів, участі у міжнародному співробітництві;
- 10) здійснення інших повноважень відповідно до закону.

Акти місцевого права (розпорядження органів місцевого самоврядування) не можуть суперечити законодавству Угорщини. Орган місцевого самоврядування після оприлюднення розпорядження зобов'язаний негайно надіслати його *«kormányhivatal»* – представництвом центрального уряду на субрегіональному рівні, які покликані контролювати діяльність місцевої влади на предмет конституційності і законності.

Чинну систему обрання депутатського корпусу та мерів регламентує відповідний закон, який був прийнятий у 2010 році і замінив аналогічний нормативний документ, схвалений ще у 1990 році. Відповідно до цього нормативного акта, населений пункт із чисельністю 10 тис. чи менше жителів – за системою виборчих одиничних списків – становить один виборчий округ, у якому кількість кандидатів встановлюється таким чином:

- 1) до 100 жителів – 2 кандидати;
- 2) до 1000 жителів – 4 кандидати;
- 3) до 5 тис. жителів – 6 кандидатів
- 4) до 10 тис. жителів – 8 кандидатів.

У громадах, де проживає понад 10 тис. мешканців, та у столичному окрузі депутати здобувають мандати за змішаною виборчою системою в одиничних округах і за списком компенсаційних голосів.

Кількість мандатів за одиничними округами і компенсаційними списками є такою:

- 1) до 25 тис. жителів – 8 мандатів за виборчим округом і 3 за компенсаційним списком;
- 2) до 50 тис. жителів – 10 мандатів за виборчим округом і 4 за компенсаційним списком;
- 3) до 75 тис. жителів – 12 мандатів за виборчим округом і 5 за компенсаційним списком;
- 4) до 100 тис. жителів – 14 мандатів за виборчим округом і 6 за компенсаційним списком.

Кількість обраних депутатів зростає на 1 за кожні 10 тис. жителів в одномандатних округах і за кожні 25 тис. жителів за компенсаційними списками.

Члени загальних зборів столиці Будапешт обираються за одним списком, оскільки місто становить один виборчий округ. Кількість членів столичних загальних зборів визначається на основі чисельності населення столиці з розрахунку, що за кожні 50 тис. мешканців можна обирати одного депутата.

Депутати територіального самоврядування обираються за обласним (територіальним) списком. З точки зору електорального процесу, кожна область становить один виборчий округ, до якого не відноситься місто зі статусом обласного центру, а також столиця.

Кількість членів територіальних зборів встановлюється відповідно до чисельності населення області у такому порядку:

- 1) до 400 тис. жителів – на кожні 20 тис. мешканців 1 депутат, але не менше 15 депутатів;
- 2) до 700 тис. жителів – 20 депутатів, понад 400 тис. осіб – 1 депутат після кожних 30 тис. жителів;

3) понад 700 тис. жителів – 30 депутатів, понад 700 тис. осіб – на кожні 40 тис. жителів 1 депутат.

У територіальних виборчих округах списки можуть висувати організаційні структури, які зібрали хоча б 1% рекомендацій виборців відповідного округу.

Кандидатом у мери вважається той, якого рекомендували:

1) у населеному пункті чисельністю 10 тис. чи менше осіб – хоча б 3% виборців;

2) у населеному пункті, на території якого мешкає від 10 до 100 тис. жителів – не менше 2% виборців, що становить не менше 300 виборців;

3) у населеному пункті, де налічується понад 100 тис. жителів, – не менше 1% виборців, що становить не менше 2 тис. осіб.

Мером Будапешта може бути обраний той, кого рекомендують до старту електоральної кампанії не менше 2% виборців столиці.

У населеному пункті, де проживає понад 10 тис. жителів, компенсаційний список може висувати та організація, яка запропонувала кандидатів у понад половині місцевих виборчих округів.

Під час виборів у столиці місті Будапешт загальний територіальний список може висунути та організація, яка сформувала компенсаційний список у понад половині столичних округів. Ті структури, які запропонували спільного кандидата у більш ніж половині одиничних виборчих округів, можуть висунути спільний компенсаційний список. І навпаки, ті організації, які висунули спільний компенсаційний список у понад половині столичних округів, можуть висунути спільний столичний список. Суб'єкти виборчого процесу, які зібрали спільні рекомендації від 1%, але не менше 2 тис. виборців населених пунктів відповідного обласного виборчого округу, також можуть висунути спільний територіальний список.

Водночас сільських, селищних, міських голів (мерів) виборці населених пунктів обирають безпосередньо. Мером стає той кандидат, який набирає найбільшу кількість дійсних голосів.

При виборчій системі за одиничними списками депутатами стають ті, які отримують найбільше дійсних голосів. У разі набраної рівної кількості голосів для визначення переможця використовується-

ся метод жеребкування. У разі застосування змішаної виборчої системи в одиничному виборчому окрузі депутатом стає той кандидат, який отримує найбільше дійсних голосів.

Компенсаційними вважаються всі ті голоси, які віддані в одиничному окрузі за кандидата від організації, яка висувала кандидата, однак, які не здобули мандат. Водночас не отримує мандат:

1) компенсаційний список організації, що висувала кандидата, за умови, що кандидати від цієї організації не досягли 5% компенсаційних голосів, зведених на рівні населеного пункту;

2) спільний компенсаційний список, якщо спільні кандидати від організацій, які висували даний список, не досягли 10% компенсаційних голосів, зведених на рівні населеного пункту; у разі висунутого спільного компенсаційного списку двох і більше організацій – якщо не досягли 15%.

Обрання членів столичних загальних зборів і членів обласних загальних зборів так само відбувається за виборчою системою списків.

В Угорщині місцева виборча система чітко передбачає умови припинення повноважень депутата, мера району, міського голови, зокрема – шляхом проведення проміжних виборів, які відбуваються, якщо:

1) за одиничним списком висунуто менше кандидатів, ніж кількість депутатських мандатів; за умови, що в одиничному окрузі немає жодного кандидата на депутатство або немає кандидата на посаду місцевого голови;

2) в одиничному окрузі два чи більше кандидатів здобули однакову кількість голосів;

3) на виборах за одиничним списком обирають менше депутатів, аніж є мандатів;

4) припиняються повноваження депутата одиничного виборчого округу або голови;

5) за умови розпуску депутатського корпусу органу самоврядування.

Також визначено умови заміщення мандату вибулого депутата, зокрема, якщо:

1) звільняється місце депутата, обраного за одиничним списком, – це місце займає кандидат, який наступним отримав найбільшу кількість голосів;

2) депутат, обраний за територіальним, компенсаційним чи столичним списком вибуває, – його місце займає кандидат, заявлений через організацію, яка його висувала, за оригінальним висунутим списком. Якщо ця структура до кінцевого терміну виборчої кампанії не оголошує свого кандидата, то звільнене місце займає наступний у списку кандидат.

Якщо в одиничному, компенсаційному чи столичному списках немає «вакантних» кандидатів, то проміжні вибори не призначають, а мандат залишається незаповненим до наступних загальних виборів.

Однак, якщо кількість обраних депутатів за одиничним, територіальним чи столичним списками зменшиться більше ніж допустимо для функціонування депутатського корпусу, то для заповнення вільних місць призначаються проміжні вибори.

Упродовж постсоціалістичного періоду в Угорщині відбулися сім виборчих кампаній до місцевих органів влади (1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 та 2014 роки). Вже перші демократичні місцеві вибори 1990 року продемонстрували загальні тренди електоральних уподобань угорців: у малих населених пунктах з невеликою кількістю виборців фаворитами виявилися незалежні кандидати чи громадські організації, а в більших містах, особливо в столиці, значного розмаху набула партійна боротьба, яка була віддзеркаленням всеугорської політичної атмосфери і партійної боротьби в державі. Перші вибори органів місцевого самоврядування характеризувалися відсутністю інтересу населення до виборчих програм кандидатів не лише в малих, а й у великих населених пунктах. Однак, подібно до інших центральноєвропейських держав, виборці малих громад були більш активними, ніж виборці міст. Зокрема, низьку активність продемонстрували виборці столиці, що стало закономірністю всіх подальших виборчих процесів в Угорщині.

Перші вибори 1990 року характеризувалися перемогою (71%) незалежних безпартійних кандидатів. Однак, починаючи з 1994-го року, в законодавство про місцеві вибори внесли зміни, які умож-

ливілювали самоврядування національних меншин у тих населених пунктах, де вони є численними. Як результат, майже всі національні меншини отримали представництво в органах місцевого самоврядування. Найбільшу кількість таких органів створили ромські меншини (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

**Кількість місцевих самоврядувань національних меншин
(1994 – 2002 роки)**

Національна меншина	1994	1998	2002
Роми	477	776	999
Німці	162	271	341
Словаки	51	75	115
Хорвати	57	74	108
Румуни	11	32	44
Українці	–	4	12

До основних факторів, які вплинули на результати виборів в органи місцевого самоврядування, можна віднести: тип, розташування громади, зміст виборчих правил (враховуючи модифікації 1994 та 2010 років), загальноугорські політичні тенденції, соціально-демографічні тенденції всередині держави та кількість політиків-кандидатів. На відміну від парламентських виборів, за результатами виборів органів місцевого самоврядування у загальнонаціональному масштабі важко визначити абсолютних політичних переможців. Однак аналіз даних дає змогу виділити деякі спільні тенденції.

По-перше, в населених пунктах із населенням менше 10 тис. осіб перемогу здобувають незалежні безпартійні кандидати (1990 рік – 64,9%, 1994 рік – 69,9%, 1998 рік – 82,15%, 2002 рік – 82,9%, 2006 рік – 70%).

По-друге, у населених пунктах із населенням понад 10 тис. осіб потрібно враховувати політичну приналежність кандидатів у мери міст і завдяки цьому визначати успішність політичних сил. Це можна зробити, починаючи від виборів 1998-го року (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Переможці – кандидати політичних сил у містах із населенням більше 10 тис. осіб на виборах в органи місцевого самоврядування (1998 – 2006 роки)

Політична сила, що перемогла	1998	2002	2006
Ліві політичні сили (УСП, СВД)	35	60	37
Праві політичні сили (ФІДЕС)	34	29	61

По-третє, в категорії великих міст регіонального значення стало очевидним поступове зменшення впливу лівих сил і збільшення ролі політиків правого спрямування, зокрема ФІДЕС (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

Переможці – кандидати політичних сил у містах регіонального значення на виборах в органи місцевого самоврядування (1990 – 2010 роки)

Політична сила, що перемогла	1990	1994	1998	2002	2006	2010
УСП	–	5	8	14	7	1
СВД	16	8	3	3	–	–
ФІДЕС	2	4	9	6	16	22
Незалежні кандидати	4	4	3	–	–	–

По-четверте, столиця Будапешт з електоральної точки зору є індикатором загальноугорських тенденцій. Помітною особливістю є домінування лівих політичних сил над правими, але після виборів 2006 року цей тренд змінився і популярність здобуло саме праве політичне крило (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Кількість обраних голів самоврядування у районах м. Будапешт від різних політичних сил (1990 – 2010 роки)

Політична сила, що перемогла	1990	1994	1998	2002	2006	2010
УСП	–	6	9	16	11	3
СВД	17	7	3	2	3	–
ФІДЕС	4	4	11	5	8	19
УДФ	1	4	–	–	–	–
Незалежні кандидати	–	2	–	–	1	1

Починаючи з 2010 року, на всіх рівнях спостерігаємо абсолютну перевагу правих політичних сил. Найкраще це твердження відображають результати виборів до органів місцевого самоврядування 2014 року. Найбільшу частку голосів набрав ФІДЕС – 51%, друге місце – «Йоббік» (17,1%), далі – соціалісти (15,3%), інші (16,6%).

Таким чином, Угорщина в руслі центральноєвропейських тенденцій інституціоналізувала на початку 1990-х рр. демократичну систему місцевого самоврядування і місцевих виборів, правові засади якої були відкориговані в 2004 і 2011 роках. Рівень виконавчої влади в цій країні представлений лише на субрегіональному рівні, що означає високий рівень автономії місцевих громад.

Незважаючи на особливості виборчої системи Угорщини, підтвердилося припущення про переваги, які мають незалежні кандидати в громадах малого розміру, а партійці – у великих містах, зокрема в столиці Будапешт.

Чеська Республіка

На відміну від Угорщини і Польщі, у Чехословаччині на кінець 1980-х рр. не була сформована організована політична опозиція правлячому режиму, а у фахових колах не відбувалися дискусії про спосіб соціальної організації суспільства, нові підходи до управління територією країни.

Водночас хронологія подій демонструє, що правове оформлення місцевого самоврядування у тоді ще єдиній Чехословацькій Федерації розпочалося всього на декілька місяців пізніше, ніж у Польщі. Вже 18 липня 1990 р. чехословацьким парламентом – Федеральними народними зборами – було схвалено Конституційний закон 294/1990, згідно з яким вносилися зміни в Конституцію ЧССР 1960 р. Було ліквідовано систему народних комітетів як місцевих органів влади і таким чином здійснено перший крок до децентралізації публічної влади та її одночасній лімітації. *Територіальна громада* (чес.: *obec*), як і у польському законодавстві, визначалася як самоврядна спільнота (корпорація) громадян, що наділялася правом юридичної особи, володіла майном, встановлювала місцеві податки і збори.

Нормативні рамки місцевого самоврядування у Чехії були визначені ще восени 1990 р. – у період її перебування у складі Чехословаччини – базовим Законом про громади (організацію громад). Цим актом було визначено, що громада є юридичною особою, яка володіє та розпоряджається власністю, має власні джерела фінансових доходів, повноваження, які реалізує під свою відповідальність, тобто є публічною корпорацією громадян. Законом було передбачено, що його положення поширюються на існуючі територіальні громади, а також на ті, що будуть створені пізніше, визначено критерії виділення міст, статутних міст, повноваження яких були ширшими.

Ці положення змістовно відображені у Конституції ЧР, яка була схвалена 16 грудня 1992 р.: надано гарантії самоврядування територіальних одиниць, вказано, що територія держави поділяється на самоврядні одиниці, якими є громади (з 1 січня 2000 р. такого статусу набули і регіони).

У цій країні конституційним шляхом визначено функціонування лише одного органу самоврядування – *місцевої ради* (чес.: *obecní zastupitelstvo*), що володіє усіма повноваженнями щодо спрямування розвитку громади, крім тих, які у законодавчому порядку передані органам влади вищого територіального рівня. Однак, у вже згаданому базовому Законі 1990 р. органами самоврядування визнано також *президію місцевої ради* (чес.: *obecní rada*) як виконавчий орган, який складається з депутатів (не більше третини його складу) і є їй підконтрольним, *мера* (чес.: *starosta*, у статутних містах та м. Прага – чес.: *primátor*), який обирається складом місцевої ради (у статутних містах – *магістратом*), *місцевий уряд* (чес.: *obecní úřad*), до складу якого входять мер, його заступник(и), секретар уряду. Як видно, класичною демократичною легітимністю володіють лише ради, позаяк вони є єдиними органами управління, що обираються громадянами спільноти.

Запровадження з 1 січня 2000 р. регіонів (чес.: *kraj*) як вищого територіального рівня самоврядування та одночасна ліквідація повітів спричинили перерозподіл повноважень у системі публічного управління. Ця реформа привела до схвалення у квітні 2000 р. нового базового закону про громади, що приймався одночасно із законодавством про повноваження регіонів. Визначено, що до компетенції громади

належать усі питання, які не належать до компетенції країв чи держави, і вирішення яких відповідає інтересам громадян. Держава може делегувати повноваження громадам лише шляхом прийняття відповідного законодавства і надання ресурсного забезпечення.

Про стратегічний вибір чехами і словаками саме ліберальної моделі демократії свідчить той факт, що одним із перших документів, прийнятих у 1991 р. Федеральними зборами ЧСФР, була Хартія основних прав і свобод, що була інкорпорована в конституційне законодавство незалежної ЧР як один із установчих актів. У цьому документі визначені засади виборчого права: громадянам надано право брати участь у публічному управлінні безпосередньо або ж за посередництва представників, які обрані у вільний спосіб. Виборче право є всезагальним, рівним та здійснюється у таємний спосіб; громадяни мають рівні умови доступу до обраних та інших публічних посад.

Конституція ЧР визначає функціонування як легітимних органів самоврядування лише місцевих рад (нормативні основи функціонування інституту мера передбачаються у базовому законодавстві про місцеве самоврядування). Відповідно до цього документа, місцеві представники обираються на основі таємного, всезагального, рівного та прямого виборчого права на термін 4 років, однак, якщо виникнуть юридичні підстави – термін повноважень чинного складу ради може бути припинений раніше.

Умови та процедури проведення виборів до місцевих рад визначає спеціальний закон; упродовж трансформаційного періоду було схвалено декілька його версій. Вдавана мінливість виборчого законодавства місцевих органів влади пояснюється тим, що зміни стосувалися технологічних аспектів проведення виборів: їх метою було підвищення ефективності функціонування місцевого самоврядування за рахунок скорочення видатків на його діяльність, а також (що притаманно всім постсоціалістичним суспільствам) коригування інженерії виборчих процедур та процесу з метою створення більш сприятливих умов для правлячих еліт. Малися на увазі інтереси парламентських політичних партій, конкурентами яких у малих громадах є позапартійні кандидати, інші позапарламентські виборчі суб'єкти.

Перші місцеві вибори 1990 р. були проведені відповідно до Закону Чеської Народної Ради про вибори до представництв у громадах, вибори 1994 і 1998 рр. – на основі доповнених варіантів, схвалених у 1992 і 1994 рр. а вибори 2002 р. і наступні – згідно з чинним Законом № 491/2001 про вибори до місцевих рад та зміну деяких законів. Коригування здебільшого стосувалося методології визначення кількості підписів виборців, якими повинні заручитися позапартійні кандидати, що бажають балотуватися до рад. Вищевказане правове середовище визначає чотирирічну каденцію представництв та їх дводенні вибори у період від 30 днів до закінчення періоду чинності попереднього складу.

Чеська політична еліта, формуючи законодавство про місцеві вибори, об'єктивно була вимушена враховувати специфіку адміністративно-територіального устрою країни: понад 90% усіх спільнот склали малі громади. У таких територіальних колективах громадяни добре знають усіх потенційних кандидатів на посади представників, тому вибори повинні бути персоналізованими, а посередництво партій є зайвим. У частині громад сформувалося явище відсутності претендентів на зайняття посад у самоврядуванні. У великих міських громадах законодавство сприяло структуризації політичного поля, зокрема шляхом формування партійних комбінацій, подібних до національних.

У ЧР місцеві вибори відбуваються за пропорційною системою в одному або у декількох багатомандатних виборчих округах. Кількість округів залежить від кількості виборців у громадах. Також на локальному рівні застосовується принцип преференційного голосування: кожен виборець може підтримати щонайбільше стільки індивідуальних кандидатів, скільки має бути обрано депутатів. Окрім того, виборець має право проголосувати за весь список одного суб'єкта виборів. Індивідуально обрані кандидати мають пріоритет при формуванні складу місцевої ради.

Суб'єктами виборчого процесу, як це було визначено ще Законом 1990 р., під час місцевих перегонів мають право бути політичні партії та рухи, їх коаліції, позапартійні («незалежні») кандидати та різні варіанти об'єднань, узагальнені юридичним терміном «вибор-

чий суб'єкт». Водночас позапартійні кандидати та їх об'єднання повинні заручитися підтримкою виборців, зокрема збором їх підписів під відповідною петицією, що стало компромісним рішенням для законодавців, які у такий спосіб вирішили тестувати потенційних претендентів на посади місцевих представників.

Нормативне забезпечення прямої демократії на місцевому рівні передбачає Закон про громади (організацію громад), прийнятий, як уже зазначалося, ще у 1990 р. Відповідно до нього, місцеві органи влади зобов'язані оприлюднювати схвалені розпорядчі акти на місцевій дошці оголошень. Лише після цього рішення набувають чинності у п'ятнадцятиденний термін, окрім випадків існування нагального громадського інтересу, коли розпорядження стають чинними у день оприлюднення. Жителі чеських громад також мають право на участь у місцевих референдумах, на оприлюднення своєї позиції на засіданні ради, зокрема щодо проекту бюджету та використання його коштів, ініціювання розгляду представницькими органами влади питань, які є в компетенції самоврядування, у разі, якщо відповідна петиція підписана щонайменше 0,5% громадян, подання пропозицій і зауважень.

Уже в базовому Законі 1990 р. було регламентоване обов'язкове проведення місцевих референдумів із питання розділення чи об'єднання громад. Відповідно до нього, громади могли бути розділені на окремі територіальні утворення, за умови, що кількість жителів у будь-якому з них не буде меншою ніж 300 осіб, і це рішення підтримали на референдумі щонайменше 50% усіх виборців. У 2001 р. вступила в дію стаття закону, що визначала мінімальну кількість жителів у громаді – 1 тис. осіб, що пояснюється прагненням влади створити перепону надмірній фрагментації громад.

Проведення референдумів з інших питань локального значення почало регулюватися профільним Законом про місцеві вибори та референдуми, що був схвалений у 1992 р., а з 2004 р. – новим законом, що стосувався лише місцевих референдумів. Прийняття окремого нормативного акта було вимушеним кроком у зв'язку з ліквідацією у 2002 р. *повітових державних адміністрацій* (чес.: *okresních úřadů*), а отже, із розширенням повноважень громад. Від-

соток виборців, участь яких у місцевому референдумі була необхідною, зріс із 25 до 35%, водночас рішення референдумів стали імперативними для місцевих органів влади. Притім у законі було передбачено поширення адміністративно-територіальної дії місцевих референдумів лише на рівень громад. Рішення, прийняте в результаті місцевого референдуму, може бути змінене або відмінене після проведення нового опитування громадян, яке може відбутися лише через 24 місяці.

Зауважимо, що результати перших демократичних виборів 1990 р. засвідчили факт класичної заміни місцевої політичної еліти. Громадяни обирали лідерів, які не були пов'язані із «старим» режимом і до того ж були відомі серед жителів. За прикладом ГФ, який у 1989 – 1990 рр. діяв у національному масштабі, у містах, містечках та селах були сформовані опозиційні соціальні мережі, що склалися з друзів та приятелів локальних активістів, які, за їх підтримки, були у 1990 р. обрані до місцевих представницьких структур.

Обрані лідери залишилися активними у локальній політиці упродовж наступного десятиліття. Наприклад, переможцями других демократичних місцевих виборів 1994 р. стало 76% депутатів першої каденції (1990 – 1994 рр). Найбільшого успіху зазнали позапартійні кандидати – 47,2%, а з партій найбільше мандатів у радах вибороли представники ХДС/ЧНП – 12,3%, ГДП – 11,7%. До другого складу місцевих рад (1994 – 1998 рр.), окрім активістів «оксамитової» революції, авторитетних особистостей у громадах, також увійшли підприємці, що бажали вплинути на політику громади в умовах формування ринкової економіки. До влади отримали шанси повернутися і представники старої комуністичної еліти, політичний капітал якої був трансформований у економічний ресурс.

Як засвідчують результати місцевих виборів 1998 р. у загальнонаціональному масштабі, найбільше мандатів вибороли позапартійні кандидати – у списках чи асоційовані в об'єднаннях (55,4%), другу позицію вибороли кандидати ХДС/ЧНП (11,3%), далі – ГДП і КПЧ (по 9,1%). Через чотири роки, під час локальних виборів 2002 р., ці показники мало змінилися – зокрема, результат позапартійних політиків – 54,9%.

Місцеві вибори 2002 року привели до часткової заміни місцевих еліт, основне ядро яких сформувалося ще під час перегонів 1990 р., позаяк змінився в бік зменшення віку депутатів. Однак кількість політиків, обраних ще у початковий період демократичних перетворень, залишилася значною. Під час місцевих перегонів 2006 р. незалежні кандидати закріпили свій статус як найбільш впливового актора політики – ними було отримано 60,1% мандатів, і цей результат був повторений у 2010 році – 60,19%.

Відзначимо, що діяльність політичних об'єднань у ЧР регулюється Конституцією, Законом 1991 р. «Про об'єднання в політичних партіях та політичних рухах» (в якій у подальші роки вносились правки) до нього – так званім «малим» Законом про політичні партії 1990 р.

На початку 2010-х рр., тобто після проведення чотирьох виборчих кампаній до органів влади, чеськими авторами була запропонована теза про формування місцевих партійних систем, беручи до уваги, що громади радикально відрізнялися між собою результатами виборів (місцевих та парламентських), а також за критерієм електоральної пропозиції для громадян. Зокрема, виборчі варіації були зумовлені участю у комунальних виборах незалежних кандидатів і так званих «позапарламентських суб'єктів». Зауважимо, що витоки позапарламентського характеру політичного процесу у локальних спільнотах деякі вчені пропонують шукати у явищі соціальних мереж, що сформувалися у період соціалізму у подібних колективах, а також у проникненні на локальний рівень цінностей «неполітичної політики», сформульованої В. Гавелом ще наприкінці 1970-х рр.

Незважаючи на існування варіацій в електоральному ландшафті ЧР, можна виділити також його спільні ознаки, зокрема щодо впливу партій на симпатії громадян, що демонструють результати виборів до місцевих рад. Найбільшого прогресу у завоюванні представницьких посад на рівні громад упродовж першої половини 1990-х рр. здобули кандидати, не об'єднані із жодною партією. Під час перегонів 1994 р. частка завойованих ними мандатів зросла з 27 до 47,2%. Водночас майже на відсоток зменшилася кількість голо-

сів, завойованих партіями у загальночеському вимірі. Таке непропорційне співвідношення голосів і мандатів пояснюється фактором численності малих спільнот.

Основна партія-спадкоємиця Громадянського форуму – ГДП у 1994 р. майже зберегла електоральні позиції провідника демократичних перетворень, започаткованих «оксамитовою» революцією (29,6 проти 36,7%), однак радикально, майже в три рази, зменшила частку завойованих місцевих мандатів (з 32,2 до 11,7%). Така зміна пояснюється невдалими результатами перегонів для цієї партії у малих громадах, що переважають у адміністративно-територіальній структурі ЧР.

КПЧМ незначною мірою погіршила свої результати всередині 1990-х рр. (з 16,8 до 13,6% голосів, з 14,4 до 9,4% мандатів), зберігши, до речі, такі електоральні позиції і у 2010-х рр. Зайняла стабільну виборчу нішу на місцевому рівні і ЧСДП, яка, починаючи з 1994 р., підвищувала своє представництво у місцевих органах, стабілізувавши його всередині 2010-х рр. (1994 р. – 2,6% мандатів, 1998 р. – 6,8%, 2002 р. – 7,4%, 2006 р. – 6,9%).

Така ж електоральна ситуація склалася на локальному рівні навколо висуванців ЧНП. Успіх на виборах 1990-х рр. (зокрема, 1994 року – у коаліції з ХДС) пояснюється тим, що ця сила позиціонувала себе як «партія мерів», забезпечивши популярність у малих громадах, а також декларувала турботу про щоденні потреби «малої людини». Водночас, починаючи з 1998 р., ця сила втрачала позиції: 1998 р. – 11,3%, 2002 р. – 9,6%, 2006 р. – 8,1% місць у радах.

Можна також стверджувати, що наприкінці 1990-х та у першій половині 2010-х рр. частка голосів завойованих позапартійними, усталилася (1998 р. – 15,7%, 2002 р. – 14%, 2006 р. – 13,4%, 2010 р. – 13,6%). Саме в цей період – на початку 2010-х рр. – для зміцнення позицій незалежних політиків на вищих територіальних рівнях політики було створено «Об'єднання незалежних кандидатів» як політичну партію, що об'єднувала незаангажованих мерів та інших політиків. Окрім того, з 1994 р. діє рух «Незалежні», який об'єднує локальних політиків, занепокоєних наступом партій на місцевому рівні, а також прихильників ідей подальшої децентралізації, зміни способу форму-

вання Сенату. У деяких регіонах, великих містах упродовж щонайменше двох виборчих кампаній успіхів досягли позапарламентські суб'єкти, що дає підстави говорити про їх певну політичну анклавізацію: наприклад, Партія зелених – у м. Брно, «Непартійці за Мораву», Партія за відкрите суспільство.

Упродовж 1990-х та першої половини 2010-х рр. чеськими вченими вивчалися тенденції партизації місцевої політики з поступом трансформаційних процесів, для чого була проведена серія соціологічних опитувань. Роль партій як політичного актора, що впливає на процес прийняття рішень у громадах, оцінювалася значно нижче, ніж роль представництва, його президії, мера. Водночас на початку 2010-х рр. у порівнянні з 1991 і 1997 рр., коли країна знаходилася на початковому етапі демократичних перетворень, частка лідерів громад, які вважали високою роль партій у місцевому політичному процесі, збільшилася у 2 рази – з 18 та 17% до 36%. Ця фактографія засвідчує тенденцію до підвищення ролі партій у сприйнятті представників еліти, хоча дані статистики демонструють, що позапартійні політики саме в цей період зміцнили позиції у представницьких органах, що пояснюється переважанням малих громад.

Виборчі результати позапартійних кандидатів та їх об'єднань підвищуються пропорційно до зменшення величини громади, і така залежність, сформувавшись на початку 1990-х рр., зберігається до цього часу. Щодо впливу парламентських партій, то співвідношення їх електоральних результатів із типом громад є різним. Коаліція ХДС/ЧНП, подібно до незалежних, демонструвала найкращі результати у малих громадах, найгірші – у статутних містах. У ГДП та її основних конкурентів – ЧСДП та КПЧМ тенденції підтримки виборцями були діаметрально протилежними. Це дає підстави зробити висновок про підтримку ідеологічних сил у великих спільнотах.

Місцева політика навіть на початку 2010-х рр. залишилася об'єктом інтересу невеликої кількості активістів, які для доступу до владних позицій використовували вигідну електоральну кон'юнктуру: висування від імені партії чи, навпаки, об'єднання

позапартійних кандидатів. Вибори, що відбулися у 2010-х роках, засвідчили нову тенденцію: балотування «прибульців» з міст, зокрема від парламентських партій, тобто фіктивність цих партійних систем.

Як вже було зазначено, оформлене інституційне середовище не є гарантією активного включення громадян у політику, на інтенсивність якого впливає комплекс інших чинників. Якщо аналізувати участь громадян у локальних виборах, до подібно до випадку Польщі, її рівень був нижчим, аніж у разі виборів парламенту (нижньої палати – Палати представників) і також з кожним електоральним циклом зменшувався. Так, середній рівень участі у виборах місцевих рад у 1990 р. становив 73,5%, у 1994 р. – 62,3%, у 1998 р. – 46,7%, а в 2002 р. – вже лише 45,5%. Під час наступних виборів – у 2006 р. рівень відвідування дільниць зріс до 46,4%, а у 2010 р. склав 48,5%, що є найкращим показником з кінця 1990-х рр.

Впадає у вічі, що у 1990 і 1994 рр. у місцевих перегонах брала участь значно вища частка чехів, аніж поляків (1990 р. – +31,2%, 1994 р. – +28,5%). Зауважимо, що в цей період громадяни ЧР були більш активними і під час виборів нижньої палати парламенту: 1990 р. – +53,6% у порівнянні з виборами 1991 р. у Польщі, 1992 р. – +33% у порівнянні з перегонами 1993 р. у сусідній країні. Таку політичну зацікавленість чехів, зокрема на фоні апатії північних сусідів, можна пояснити низкою факторів. На відміну від поляків, чехи перебували у більшій ейфорії від перспектив демократизації, що можна пояснити їх політичною «невинністю» після падіння геріатричного тоталітарно-авторитарного режиму, що склався у країні після придушення «Празької весни» 1968 р. Зауважимо, що упродовж 1970 – 1980-х рр. у Чехословаччині сформувалося так зване «друге» суспільство, засноване на соціальних мережах, потенціал якого проявився після падіння соціалізму.

Подібно до Польщі, дані виборчої статистики ЧР підтверджують припущення, що підвищення значень кількісних характеристик громади негативно впливає на електоральну участь: наприклад, у 2002 р. цей показник у містах – регіональних центрах був на 10% нижчим від середньочеського показника. Як вже було опи-

сано, чеська адміністративно-територіальна і поселенська структура характеризується надзвичайно малою кількістю жителів у громадах та їх сільським характером: 90% спільнот не мають статусу міст, а кількість їх жителів є меншою ніж 2 тис. осіб. Чинники сільського характеру та малої кількості жителів у громадах позитивно впливають на показники виборчої участі. Цю тенденцію можна пояснити обставиною соціальних мереж, притаманних малочисельним територіальним спільнотам: участь у виборах легко піддається контролю (громадяни бояться осуду сусідів за неучасть в обранні політиків, тим більше, що у багатьох випадках мають внутрішню мотивацію це робити), що неможливо здійснити у більших спільнотах.

Наступною за ознакою функціональності формою безпосередньої демократії на локальному рівні є місцеві референдуми. Починаючи з 1992 і до 2000 р. включно, усі місцеві референдуми стосувалися питання розподілу громад (490 випадків), однак упродовж наступного десятиліття опитування з цього питання були вже поодинокими. У першій половині 2010-х рр. з 82-х проведених опитувань 49 були ініційовані з проблематики довкілля, а якщо аналізувати проблематику успішних референдумів, то такими були 41 екологічний референдум, 11 – щодо поділу громад, 4 – з інших питань.

Для чехів є притаманним унікальне соціокультурне явище високої спроможності адаптації до різних політичних умов – так званий «швейкізм» або, інакше, переважання типу «маленького чеха». Воно досягається насамперед внаслідок обмеження сфери публічного життя та розширення поля приватного життя, однак, за сприятливих умов, супроводжується здатністю обмежити свої індивідуальні інтереси та підпорядкувати їх національним запитам (явище так званих «чеських дітей»). Ці якості чехів були продемонстровані у листопаді 1989 р., коли в умовах відсутності організованої опозиції «старий» режим розпався під впливом колективного невдоволення більшості населення.

Наприкінці 1980-х та на початку 1990-х рр., тобто у період ейфорії від «оксамитової» революції, як засвідчують дані соціологіч-

них опитувань, 90% чехів обирали третій шлях розвитку: між капіталізмом та соціалізмом. Водночас дослідження настроїв громадськості, здійснені впродовж обох постсоціалістичних десятиліть, вказують, що більшість чехів залишилися прибічниками демократії як політико-інституційної системи. Так, у 2001 р. 70,1% респондентів вважали демократію найкращою формою політичного устрою з-поміж існуючих, але частка осіб, які вважали, що країна розвивається після соціалізму краще, ніж вони очікували, зменшилася, порівняно з 1990 роком – з 11,1 до 5,5%. Навпаки, частка тих, очікування яких після падіння соціалізму не справдилися, зросла з 32,8 до 51,3%. У 2006 р. відсоток громадян, які вважали демократію оптимальною системою для ЧР, складав 62%, що означає зменшення прихильників цього режиму на 9%. Водночас частка громадян, які вважали, що демократія в країні функціонує дуже добре або в цілому непогано з 1996 до 2006 року зросла – з 45,8 до 64,4%. Тобто, незважаючи на певну ностальгію за соціалістичним минулим, розчаруванням у можливостях демократичного врядування, чехи вважали її оптимальним устроєм, який достатньо добре функціонує в їх країні.

Є схожими до польських і тенденції кореляції між типом громади та рівнем довіри до самоврядування: найвищими є показники довіри у малих громадах з чисельністю населення до 2 тис. осіб, найменшими – у містах, населення яких перевищує 100 тис. осіб. Жителі найменших громад демонстрували найбільшу зацікавленість у діяльності самоврядування. Отримані результати про переважання активістського типу політичних орієнтацій пояснювалися соціологами не лише поширенням демократичних взірців поведінки, а також традиціями формалізованої участі у період соціалізму.

Отже, у Чеській Республіці інституційне оформлення місцевої демократії супроводжувалося відновленням малих громад, які були традиційними для чеських земель, що зумовило специфіку політичних процесів у їх середовищі.

Словацька Республіка

Особливого характеру реформам публічного управління, включаючи децентралізацію, в Словаччині надавала та обставина, що упродовж трьох років (1990 – 1992 рр.) зміни відбувалися в рамках єдиної державності з чехами, а з 1 січня 1993 р. – використовуючи важелі національного суверенітету. Подібно до вже проаналізованих випадків, у Словаччині реальний процес інституціоналізації самоврядування розпочався після прийняття відповідного базового Закону, що сталося у вересні 1990 р. Утім, у розрізі з паттернами сусідів, у цій країні упродовж двох наступних десятиліть було здійснено вісім спроб реформувати адміністративно-територіальний устрій країни і запровадити відмінні засади розподілу повноважень між державою та самоврядуванням, що вказує на складність децентралізаційної еволюції. Однак, Закон про муніципальний устрій є чинним до цього часу, і тому можна стверджувати, що цей акт створив умови для демократичного розвитку, сформувавши органи влади, вільні від державно-партійної монополії.

Відповідно до цього нормативного акта, було здійснено диверсифікацію публічного управління на сферу державного управління та самовряду. *Громада* (слов.: *obec*) була визначена як автономна адміністративно-територіальна одиниця, в межах якої об'єднані громадяни, що живуть на її території, тобто, на відміну від ЧР та Польщі, вона була ідентифікована не із спільнотою жителів, а з територіальним поділом країни.

Основними органами самоврядування громад є *місцева рада* (слов.: *obecné zastupiteľstvo*) та *мер* (слов.: *starosta*, у містах – *primátor*), і обидва ці інститути формуються в результаті прямих виборів. Подібно до Чеської Республіки, окрім старости, виконавчими органами громади є також *президія ради* (слов.: *obecní rada*) і *місцевий уряд* (слов.: *obecní úřad*). Після того як навесні 1991 р. частина державної власності була передана громадам, а Конституція СР у вересні 1992 р. надала гарантії самоврядування, можна стверджувати, що нормативні рамки для розвитку місцевої демократії були сформовані і це відбулося одночасно з іншими центральноєвропейськими країнами.

Однак, починаючи з 1993 р., спрямування політичного розвитку Словаччини відхилилося від напряму формування ліберальної демократії. Для СР у 1993 – 1998 рр. було притаманним надання великих повноважень національним органам влади, що зумовлювалося потребою забезпечити сталість новоствореної держави і насамперед стилем правління прем'єр-міністра В. Мечіара. На місцевому рівні цей період характеризувався спробами держави контролювати локальну політику та функціонування самоврядування взагалі. У відносинах між двома центрами публічної влади сформувався так званий «новий клієнтельський» режим, в рамках якого допомога громадам у формі дотацій та субсидій надавалася за критерієм політичної прихильності до РЗДС мерів та представників, кооптування яких до членського складу відбувалося на засадах нетрадиційних домовленостей.

Тенденція до централізації мала прояв у регулюванні відносин між державою та громадами: відповідно до Конституції Словаччини громади, окрім власних повноважень, можуть виконувати і делеговані державою, за умови передачі відповідного фінансування. Однак прийнятим у 1996 р. Законом про організацію місцевих державних адміністрацій було створено територіальні органи державної влади, яким були передані компетенції та ресурси, на які могли претендувати громади.

Подальший процес децентралізації влади, включаючи передачу компетенцій місцевим громадам, був відновлений лише після парламентських виборів 1998 року, коли була сформована парламентська коаліція з опозиційних політичних сил та сформовано уряд на чолі з М. Дзуріндою. Словацькі вчені оцінюють цю політичну зміну як «порятунок» словацької демократії, а етап після 1998 р. називають постмечіарівською ерою. У сфері територіального розподілу влади було задекларовано політику розширення безпосередньої демократії та децентралізації повноважень.

У Словаччині, подібно до сусідньої ЧР, базовий Закон про вибори органів самоврядування громад був прийнятий у 1990 р., тобто у чехословацький період демократизації. Подібно до законодавства про вибори до парламенту, у цей закон вносилися численні зміни,

що пояснювалося, в тому числі, бажанням правлячих політичних сил сформувати вигідний дизайн виборчої системи.

Для виборів складу ради в усіх типах громад використовується мажоритарна система відносної більшості у багатомандатних округах (найбільше – 12 депутатських мандатів на один округ); як виняток, у малих сільських спільнотах може бути утворений один виборчий округ, що є незвичним явищем для країн Центральної Європи. Сформувалася парадоксальна ситуація: при домінуючому, подібно до ЧР, типу громад, в якому проживає мала кількість жителів, були запроваджені відмінні засади формування представницького органу. СР обрала модель безпосередніх виборів мера, для виборів якого застосовується мажоритарна система абсолютної більшості.

Мажоритарна виборча система місцевих рад, що застосовується у цій країні, довела свою ефективність, оскільки громадяни отримали можливість вибору між особистостями, моральні та професійні характеристики яких добре відомі виборцям у малих громадах, що домінують у адміністративно-територіальному ландшафті країни. Окрім того, збільшилася вірогідність комунікації представників з населенням, їх підконтрольність виборцям, а також підвищилися шанси безпартійних кандидатів на отримання мандата.

Словаччина відрізняється від інших країн Вишеградської групи також тим, що не має окремого закону про місцеві референдуми (Закон про порядок проведення референдуму, схвалений у 1992 р., стосується процедури організації загальнонаціонального волевиявлення). Водночас правова регламентація їх проведення була визначена ще у 1990 р., оскільки вона є складовою частиною базового Закону про місцеве самоврядування. Зауважимо, що ці норми зазнавали численних змін упродовж періоду трансформації. Так, у першій половині 1990-х рр. було можливе, подібно до Польщі, проведення референдумів з питання запровадження чи скасування місцевих податків та зборів; пізніше це право громадян було скасоване. З іншого боку, у 2001 р. громадяни СР отримали право шляхом референдуму відкликати мера. Одночасно зріс мінімальний відсоток громадян, які мають право ініціювати референдум (з 20

до 30%). Подібно до близької за територіальною ознакою та історичним шляхом розвитку ЧР, місцевий референдум у Словаччині є інституціоналізований як єдиний механізм об'єднання чи поділу громад, зміни їх назви. Ініціювати проведення референдуму може також рада.

Можна відзначити багато розбіжностей між чеським і словацьким варіантами переходу до демократії, зокрема його елітарного виміру, які стали помітні вже під час «оксамитової» революції 1989 р. Зокрема, йдеться про те, що опозиційний рух ГПН, на відміну від чеського ГФ, у цей період підтримував зв'язки з представниками комуністичної номенклатури, сприяючи їх подальшій рекрутації у своє середовище. На відміну від чеських опозиціонерів, представники ГПН після перемоги на парламентських перегонах не бажали обіймати виконавчі посади, пропонуючи їх колишнім комуністам.

Під час перших демократичних виборів органів місцевого самоврядування, які відбулися у 1990 р., найкращі електоральні результати здобули незалежні кандидати: частка обраних сягала 25,5%. Друге місце несподівано зайняли висуванці блоку КПС/ПДЛ – 24,2%, третє (у загальнонаціональному вимірі) – представники ХДР – 19,9%, наступними були кандидати від ГПН – 17,5%. Така картина є відмінною від уже змальованої ситуації у РП та ЧР, де у 1990 р. визнаними переможцями на місцевому рівні стали кандидати колишніх опозиційних реформаторських сил.

Уже під час наступних виборів 1994 р. виборчі тенденції дещо змінилися. Відсоток позапартійних мерів залишався високим – 29,4%, позиції ПДЛ погіршилися – до 17,9%, так само як і ХДР – 14,8%. Водночас першого електорального успіху на місцевому рівні здобув РЗДС, який не брав участі у попередніх перегонах – 15,9%. Частина виборців сприймали його як спадкоємця ГПН, інша – більш «словацьким» аніж ХДР, який раніше пробував зайняти націоналістичну нішу. Ще більш разючий успіх РЗДС здобув під час виборів місцевих депутатів – 22,8% усіх мандатів, що є найкращим результатом з-поміж усіх політичних сил. Позапартійні кандидати набрали ще менше, ніж у 1990 р. – близько 9%. У малих громадах, де зна-

чну роль у політиці відіграють соціальні мережі, був зафіксований високий рівень переобрання мерів.

Під час виборів 1994 р. було переобрано 70% мерів, 1998 р. – 73% діючих посадовців, у 2002 р. – 69%. За результатами кампанії 2002 р. серед депутатів рад нараховувалося 20% осіб, які обійняли посаду втретє, 12% – вчетверте і 3% – навіть вп'яте. У деяких громадах виникала ситуація, коли на посаду мера балотувалися особи, які посідали цю посаду у різні періоди. Тобто високий рівень репродуктивності локальних еліт у Словаччині склався вже всередині 1990-х років, що дає підстави говорити про формування усталеного прошарку місцевої політичної еліти та лідерів. Водночас, на відміну від РП і ЧР, частка мандатів, отриманих позапартійними кандидатами, у 1998 р. була нижчою – 28,2%, а у 2002 р. – лише близько 13,5%. У 2006 р. позапартійні політики – претенденти на посади місцевих представників – покращили свої результати, досягнувши показника 17,1%, а під час виборів мерів вибороли 30,8% посад. Під час перегонів 2010 р. незалежні висуванці в органах самоврядування обійняли 22,7% місць у радах і 33,7% отримали мандати мерів.

У Словаччині, на відміну від сусідніх країн, відчутним є розмежування між словацькою більшістю та меншинами, що має прояв у конфігурації політичних сил, серед яких впливовими є етнічні партії. Водночас саме у цій країні помітний поділ у середовищі лівих партій, а також ліберального табору, що впливає в цілому на ідеологізацію політичних орієнтацій громадян. Відчутним є також чинник залежності від історичної траєкторії розвитку: у 1994 р. за націоналістичні РЗДС та СНП найбільше віддали голосів на територіях, які у 1920 – 1930-х рр. були базою «історичної» партії СНП.

Певні форми впливу партій і незалежних кандидатів на місцеву політику через представництво в органах громад почали вимальовуватися у Словаччині вже упродовж 1990-х рр., і зауважимо, що вони відрізнялися від прикладів партизації локальної політики, що склалися у сусідніх країнах. Так, у 1990 р. частка непартійців сягала лише близько 15,8% усього депутатського корпусу. Під час наступ-

них виборчих кампаній показники були ще гіршими, крім 2006 року, коли позапартійні кандидати вибороли 17,1% мандатів.

Як вже було зазначено, специфікою локального політичного процесу Словаччини у центральноєвропейському масштабі є те, що у місцях з компактним проживанням угорської меншини вирішальну роль у місцевій політиці відіграють етнічні партії. Наприклад, у громадах, розташованих у південних округах, що межують з Угорщиною, частка обраних посадовців від ПУК/УГП у 2002 р. складала 36,1 – 55,2%. Водночас у малих громадах, які, як відомо, переважають у СР, характер місцевого політичного процесу, зокрема результати перегонів, визначається авторитетом серед жителів кандидатів, запропонованих у списках партій чи позапартійних кандидатів.

Як вже було зазначено, на відміну від сусідньої Чеської Республіки, у Словаччині, починаючи з 1990 р., використовувався принцип прямих виборів мерів (у Польщі він був запроваджений лише у 2002 році). Частка обраних позапартійних кандидатів на посади мерів упродовж постсоціалістичного періоду поступово зростала, усталившись всередині 2010-х рр.: 1990 р. – 25,5%, 1994 р. – 29,4%, 1998 р. – 28,2%, 2002 р. – 32,6%, 2006 р. – 30,8%, 2010 р. – 33,7%.

Такі показники є свідченням, з одного боку, симпатій виборців до незалежних від партійних впливів політиків, а з іншого – прагнення місцевих політичних еліт залишатися осторонь від загальнонаціональних політичних баталій і використовувати самостійні стратегії боротьби за електорат. Як правило, позапартійні кандидати вигравали вибори у малих сільських громадах, де їх козирем був особистий авторитет у земляків, а партійці користувалися більшими шансами у містах повітового та регіонального рівнів, де важливими була підтримка їх кампанії партійною інфраструктурою та прихильність до певних політичних гасел. Таку обставину, подібно до ситуації в ЧР, можна пояснити чинником малої кількості жителів у громадах, в яких набагато більші шанси на перемогу мали позапартійні діячі, а у багатьох випадках рівень конкуренції був настільки низьким, що шукати партійну «парасольку» було зайвим.

Незважаючи на високі показники успіху позапартійних кандидатів у Словаччині, як свідчать проаналізовані дані, все-таки вони є нижчими, ніж у РП і ЧР. Окрім того, вищою була і частка партійців серед мерів: 1991 р. – 48%, 1997 р. – 4 %, 2000 – 2001 рр. – 48%, 2003 р. – 48%.

Багато депутатів було обрано від місцевих коаліцій, у яких були представлені не лише парламентські правлячі партії, а й опозиційні сили. Наприклад, аналіз коаліцій, створених на локальному рівні у ході виборів 1998 і 2002 рр., свідчить, що здебільшого, формування союзів наслідувало взірці будівництва національних парламентських союзів. Зокрема, «старі» партії, сформовані на початку 1990-х рр., які мали розвинуті організаційні структури – РЗДС, ХДР – чітко дотримувалися домовленостей, досягнутих між керівництвом на центральному рівні. Втім, новоутворені партії, яким бракувало організаційної та членської бази, формували у спільнотах різноманітні союзи, деколи несподівані при порівнянні з парламентськими тенденціями. Партії, які користувалися в громадах суттєвою підтримкою під час парламентських виборів, використовували цей чинник для самостійного висування списків.

Таким чином, у словацькій місцевій політиці змагалися два підходи: партійно-орієнтований та громадсько-орієнтований. Політичний процес набував ознак партійної конкуренції, коли локальні осередки отримували вказівки з центрального офісу партії пропагувати програми партій чи публічно конкурувати з іншими силами. Водночас подекуди місцева політика спрямовувалася на вирішення спільних проблем жителів, тобто була громадсько-орієнтованою і не забарвлювалася ідеологічною риторикою. Партійна політика була здебільшого притаманна містам, а громадська – малим спільнотам. Ця диверсифікація пояснюється, в тому числі, кількісними характеристиками словацьких партій: їх середня чисельність складає близько 10 тис. осіб, а більшість із понад 110 політичних сил нараховує декілька сотень членів. Організувати структури у малих громадах були спроможні лише потужні політичні структури і далеко не у всіх спільнотах.

Хоча Словаччина почала перехід до демократії формально одночасно із ЧР, за поведінковим та політико-культурним критеріями сусідні суспільства мали, окрім спільних, також відмінні ознаки, подібно і до польського випадку. Рівень місцевої електоральної участі у СР у першій половині 1990-х років був значно вищим, ніж у РП (1990 р. – + 21,7%, 1994 р. – + 18,4%), однак нижчим, ніж у ЧР (1990 р. – – 9,5%, 1994 р. – – 10,1%). Притім, починаючи з 1998 р., частка активних виборців у всіх країнах була однаковою.

Тенденції участі громадян у виборах місцевих рад та мерів були схожими до тенденцій у сусідніх державах: меншими за парламентські показники і такими, що знижувалися впродовж періоду усталення демократії. Так, різниця між найвищою часткою громадян, що прийшли на дільниці (1990 р.), і найнижчою (2006 р.) складала 16,1%. Зауважимо, що пожвавлення у використанні словаками інструменту безпосередньої демократії у 1998 – 1999 рр. на національному рівні (парламентські та президентські вибори) не супроводжувалося подібним явищем на рівні громад. Однією з причин зменшення виборчої активності словацьких громадян, порівняно з початком постсоціалістичного періоду, стало формування великої кількості різноманітних політичних виборчих коаліцій, які кандидували під час локальних перегонів. Словаки відчували розгубленість від союзів, які кардинально відрізнялися від коаліцій національного рівня, до яких вони вже звикли після парламентських виборів.

Іншою формою безпосередньої демократії у СР, використання якої є регламентованим з правової точки зору, є місцеві референдуми. Дані дослідження, проведеного у 2001 р., засвідчують, що впродовж постсоціалістичного періоду близько 20% громад мали досвід проведення таких заходів. У 44% випадків ініціатива щодо використання цього інструменту належала громадянам. Найбільш поширеним з-поміж питань, які розглядалися під час референдумів, був поділ спільнот, зокрема – на початку 1990-х рр., коли, подібно до ЧР, у країні здійснювався процес фрагментації «старих» громад. Пізніше до проблематики локальних опитувань додалися питання про перейменування громад, відкликання мерів, розташування сміттєзвалищ, входження громад у новостворені регіони.

У Словаччині, попри нормативне закріплення певного набору форм безпосередньої участі, її вплив на процес консолідації демократії був обмеженим. Це підтверджують дані соціології, відповідно до яких у 1999 р. лише 23,5% громадян вважали, що мають певний вплив на розвиток суспільства. В середині 2010-х рр. жителі усіх громад відзначали нестачу комунікації між населенням та посадовцями самоврядування.

Як і на виборах, найбільш активними у вирішенні місцевих проблем виявилися жителі найменших громад із чисельністю жителів меншою ніж 2 тис. осіб – 35,9%, а найбільш пасивними – представники громад із населенням у межах 50 – 100 тис. осіб – лише 14,4% з них брали участь у вирішенні суспільних проблем. У малих спільнотах громадяни використовували насамперед особисті контакти з представниками місцевого самоврядування та виступи під час громадських зустрічей.

Незважаючи на сприйняття демократії як ідеалу для наслідування, словаки критично оцінювали стан її функціонування у власній країні. Так, у 1999 р. частка громадян, які вважали, що демократичні інститути та процеси є ефективними, складала всього 16%, давали їм нейтральну оцінку – 38,1%, негативну – 40,5%. Можна пояснити цей песимізм періодом, коли проводилося опитування, – це був перший рік, коли словацьке суспільство жило поза режимом «мечіаризму», і його досвід не сприяв оптимістичній оцінці стану політичного життя в країні. Однак навіть у 2003 р., тобто через десять років після здобуття власної державності, словаки критично оцінювали її стан: 43% вважали її рівень низьким, 48% – ані високим, ані низьким.

Переходячи до аналізу локального виміру політичних орієнтацій громадян СР, відзначимо, що місцеве самоврядування також належало до небагатьох політичних інститутів, яким словаки упродовж постсоціалістичного періоду більше довіряло, ніж висловлювало недовіру. У 1995 р. рівень прихильності до місцевих урядів становив 67,7%, що перевищувало частку довіри до президента (57%), уряду (46,2%), парламенту (32,8%). Через півтора десятиліття – у 2008 році – ці показники майже не змінилися. Заува-

жимо, що показник довіри словаків до місцевого самоврядування у цей період був значно вищим, аніж у РП – 48% та ЧР – 57,4%. Така тенденція прихильності до локальних властей збереглася у словацькому суспільстві й у наступні роки: їм довіряли більше, ніж не довіряли. Словаки в умовах постійних політичних конфліктів на національному рівні влади, розчарування у великій політиці як «брудній гри», віддавали перевагу самоврядуванню, представники якого до того ж позиціонували себе як непричетні до процесів, що відбуваються у Братиславі.

Отже, словаки, ідеалізуючи демократію як політичний режим, відчували розгубленість від практичних результатів його функціонування, були незадоволені діяльністю загальнонаціональних структур влади і, водночас, довіряли місцевим структурам як віддаленим від «великої політики», демонструючи високий рівень локального патріотизму, а також дієвість фактора малих громад.

Висновки

Таким чином, швидкість та радикальність здійснення децентралізації залежали від традицій розпорядження владою, що склалися у конкретних країнах під час соціалізму і упродовж попередніх періодів. Реформаторське налаштування еліт було вагомою передумовою для інституціоналізації місцевого самоврядування як запобіжника від потенційної централізації. Оптимальні умови для здійснення децентралізації склалися у Польщі і Чеській Республіці; певні ускладнення були притаманні Словаччині, які, однак, були подолані наприкінці 1990-х років. Водночас, формування нормативної основи самоврядування у всіх без винятку суспільствах створило мінімальні умови для складання режиму місцевої демократії, оскільки формально було створено середовище для політичної конкуренції та участі.

Зміст норм, які визначають середовище функціонування локальної демократії у регіоні Центральної Європи, має ряд спільних характеристик, зокрема:

- конституційне та законодавче забезпечення організаційної автономії місцевого самоврядування;

- інституційне запровадження на місцевому рівні колективних представницьких органів самоврядування, посади голови виконавчої влади (мера);
- закріплення у праві переліку форм безпосередньої демократії, в першу чергу – місцевого референдуму;
- інкорпорація у зміст базового законодавства про місцеве самоврядування усіх чи частини стандартів, розроблених Радою Європи.

Місцеві еліти та лідери у постсоціалістичних суспільствах Європи поділяли ряд спільних ознак щодо джерел формування і типів відтворення упродовж 1990 – 2010-х років. У цілому можна виділити у складі локальних еліт, які обійняли посади після перших демократичних виборів, осіб, що були вперше залучені до публічної діяльності, оскільки користувалися авторитетом у середовищі соціальних мереж; тих, які діяли у складі або мали зв'язки з демократичною опозицією; прошарок колишньої номенклатури, представники якої обіймали управлінські посади у період соціалізму і продовжили кар'єру в нових умовах.

Усталення процесів локального елітотворення у країнах Центральної Європи відбулося на зламі 1990 – 2010-х років, про що свідчать результати виборів: приблизно дві третини мандатів у представницьких органах влади отримали політики, обрані повторно, третину – особи, які обійняли владні посади вперше. Слід зауважити, що лише щодо країн «класичної» Центральної Європи можна стверджувати про домінування на локальному рівні класичної циркуляції еліт за допомогою заміни, беручи до уваги відсоткове представництво у владі нових облич.

Процес та результати елітотворення в тому числі визначалися типом громад: у малих спільнотах для зайняття лідерської ніші важливе значення мали персональні моральні та управлінські характеристики претендентів, їх приналежність до соціальних мереж. У спільнотах міського типу роль майданчика для входження у простір політики здебільшого відіграли партії чи громадські об'єднання. У малих громадах нижчими були рівні електоральної конкуренції та оновлення еліт після кожних перегонів.

У постсоціалістичних суспільствах Центральної Європи сформувалися типові взірці безпосередньої участі громадян у локальній політиці, зокрема у формі електоральної активності, ініціювання референдумів. Рівень участі у місцевих виборах був нижчим, аніж рівень участі у виборах органів влади національного рівня, що пояснюється недостатньою вірою населення у потенціал місцевого самоврядування, його зацікавленістю подіями, що відбуваються у столицях, у багатьох випадках – втомую від політики. Також у центральноєвропейських країнах рівень локальної електоральної активності, подібно до загальнонаціональних тенденцій, із поступом постсоціалістичних трансформацій знижувався або залишався стабільним, що пояснюється завершенням періоду захоплення демократією як ідеальним режимом, однак ця тенденція не була безумовною.

Рекомендована література

1. Брусиловська О.І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / Ольга Іллівна Брусиловська. – Одеса : Астропринт, 2007. – 352 с.
2. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. Бурдяк, Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
3. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від середньовіччя до сьогодення / Пьотр Вандич. – К. : Критика, 2004. – 464 с.
4. Вибори в Європейському Союзі ; ред. Д.С. Ковриженка ; Лабораторія законодавчих ініціатив. – К. : ФАДА, ЛТД, 2006. – 156 с.
5. Куйбіда В.С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : монографія / Василь Степанович Куйбіда. – К. : МАУП, 2004. – 432 с.
6. Лендьел М.О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : монографія / Мирослава Олександрівна Лендьел. – Ужгород : Мистецька лінія, 2011. – 688 с.
7. Марчак О.М. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / О.М. Марчак. – Одеса, 2007. – 19 с.

8. Марчук М.І. Територіальний устрій та місцеве самоврядування Республіки Польща (1945 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / М.І. Марчук. – Харків, 2005. – 20 с.
9. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Юрій Панейко. – Львів : Літопис, 2002. – 195 с.
10. Опыт демократических преобразований Словакии ; ред. М. Бутора, Г. Месежников, М. Коллар. – Братислава : Институт общественных проблем, 2007. – 356 с.
11. Організація та принципи функціонування органів самоврядування в Польщі ; ред. М. Вуйчік. – Варшава : Фонд розвитку місцевої демократії, 2000. – 46 с.
12. Самоврядування та територіальна організація влади в Польщі / [Я. Гонцяж, Н. Гнидюк, О. Куленкова, В. Гуменюк] ; заг. ред. Я. Гонцяжа. – К. : Міленіум, 2001. – 184 с.
13. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор : учебное пособие / [Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон] ; ред. М.В. Ильин, А.Ю. Мельвиль. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
14. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій / Дмитро Ткач. – К. : МАУП, 2004. – 480 с.
15. Четыре реформы. От концепции до реализации ; ред. Л. Колярской-Бобиньской. – Варшава, 2000. – 392 с.
16. Campbell A. Into the Mainstream: Local Democracy in Central and Eastern Europe / A. Campbell, A. Coulson // Local Government Studies. – 2006. – Vol. 32, № 5. – P. 543 – 561.
17. Coulson A. Local Government in Eastern Europe. Establishing Democracy at the Grassroots / Andrew Coulson. – Brookfield : Edward Elgar, 1995. – 291 p.
18. Decentralizácia na Slovensku: Bilancia nekonečného príbehu 1995 – 2005; ed. V. Nižnanský. – Bratislava, 2006. – 431 s.
19. Decentralization and Local Democracy in the World : First Global Report 2008 : United Cities and Local Governments, The World Bank, 2008. – 342 p.
20. Decentralization : Experiments and Reforms ; ed. T. Horváth. – Budapest : OSI/LGI, 2000. – 424 p.
21. Faces of Local Democracy Comparative Papers from Central and Eastern Europe; ed. G. Soos, V. Zentai. – OSI – LGI, 2005. – 303 p.

22. Local Communities and Post-Communist Transformation : Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia ; ed. S. Smith. – London : Routledge Curzon, 2003. – 223 p.
23. Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe [Text] ; ed. H. Baldersheim, M. Illner, A. Offerdal, L. Rose, P. Swianiewicz. – Westview Press, 1996. – 258 p.
24. Local Democracy in Post-Communist Europe ; ed. H. Baldersheim, M. Illner, H. Wollmann / Urban Research International. – Vol. 2. – Opladen : Leske + Budrich, VS Verlag für Socialwissenschaften, 2003. – 338 p.
25. Politické strany moderní Evropy ; ed. M. Strmiska. – Vyd.1. – Praha : Portál, 2005. – 728 p.
26. Reforming Local Government in Europe. Closing the Gap between Democracy and Efficiency / N. Kerstin, A. Vetter. – Opladen, Leske + Budrich, 2003. – 349 p.
27. Soós G. The Indicators of Local Democratic Governance Project. – Concepts and Hypotheses [Електронний ресурс] / Gábor Soós. – Режим доступу : <http://lgi.osi.hu/publications/2001/22/IOLDG.PDF> – Назва з екрану.
28. The State of Local Democracy in Central Europe ; ed. G. Soos, G. Toka, G. Wright. – Budapest: OSI/LGI, 2002. – 482 p.
29. The State of Local Democracy in Central Europe : Reports from Bulgaria, Estonia, and Slovakia ; ed. G. Soos. – Budapest : OSI/LGPSRI, 2006. – 521 p.
30. Verejná politika á miestna samospráva : štyri princípy spravovania ; ed. K. Staroňova, E. Sišáková-Beblová. – Úverejnej politiky, FSEV UK, 2006. – 234 s.

≈ **ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ** ≈

1. Якими були загальні особливості інституціоналізації місцевої демократії в центральноевропейських країнах?
2. Які фактори пояснюють швидкі темпи реформ місцевого самоврядування в Польщі?
3. У чому полягала специфіка проведення законодавчого оформлення місцевого самоврядування в Угорщині?

4. Як пояснити феномен «непартійної політики» в Чеській Республіці?
5. Яким чином авторитарні методи правління прем'єр-міністра В. Мечіара вплинули на розвиток місцевого самоврядування?
6. Чому для Польщі, на відміну від інших центральноєвропейських країн, був притаманний великий розмір громад?
7. Якою була роль партій у місцевій політиці центральноєвропейських країн?
8. Від яких факторів залежав рівень участі громадян у місцевих виборах?
9. Які форми політичної участі, крім виборів, були поширені у громадах центральноєвропейських країн?
10. Як громадяни РП, Угорщини, ЧР і СР оцінювали функціонування демократії в їх країнах?